

63

ADVN-Medelingen

DRIEMAANDELIJKS
EERSTE TRIMESTER 2019

Dit is het drieënzestigste nummer van de *ADVN-Medelingen*. De publicatie wil u op de hoogte brengen en houden van de werking van het ADVN in al haar aspecten zoals het algemeen beheer, de aanwinsten in de collecties, de dienstverlening, de projecten, de publicaties en de huisvesting. De *ADVN-Medelingen* zijn gratis en worden u op verzoek toegestuurd.

Het ADVN | archief voor nationale bewegingen werkt rond het erfgoed van de Vlaamse beweging en andere nationale bewegingen in Europa. De kernopdracht van het ADVN is het verzamelen, bewaren, onderzoeken en toegankelijk maken van dit erfgoed.

Cover: Aquerel uit het poëziealbum van A. Willem, interneringscentrum Hemiksem, s.d. [ADVN, D244(3)]

ADVN ARCHIEF VOOR NATIONALE BEWEGINGEN

Lange Leemstraat 26

BE-2018 Antwerpen 1

[T] +32 [0]3-225 18 37

[E] info@advn.be

[W] www.advn.be

bankrekening: BE14 4198 0595 9183 | KREDBEBB

bouw- en renovatiefonds: BE23 4198 0595 9991 | KREDBEBB

Giften vanaf 40 euro komen in aanmerking voor een attest voor belastingvermindering.

www.facebook.com/ADVNvzw

Vlaanderen
verbeelding werkt

Het verleden is een beproefd bouwwerk van zoveel fouten en nog meer gebreken. Torsend tegelijk met verve wat nog komen moet, vandaag, morgen, overmorgen.

| Bijdragen |

Koen Aerts, Jens Bertels, Tom Cobbaert,
Aragorn Fuhrmann, Helen Grevers, Sophie Gyselinck,
Ann Mares, Dirk Rochtus en Kasper Swerts

| Digitale beeldbewerking |

Ann Van Gastel

| Fotografie |

Guido De Cock, Peter Maes

| Vormgeving |

Ann Van Gastel

| Coördinatie |

Sophie Gyselinck

| Administratie |

Marleen Deridder

| Druk |

Graphius – New Goff, Gent

| Verantwoordelijke uitgever |

Dirk Rochtus
Liersesteenweg 213, 2640 Mortsel

Alle bijdragen komen tot stand in samenwerking met de Wetenschappelijke Raad van het ADVN
Overname van bijdragen kan enkel na schriftelijke toestemming van de uitgever
© 2019 Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme vzw

Beste lezer,

U verwachtte op deze plaats wellicht het vertrouwde Denkwoord van de voorzitter? U zal hier vanaf nu steeds een inleidende tekst bij de bijdragen vinden. En het Denkwoord? Dat krijgt vanaf volgend nummer een vaste plaats achteraan in het tijdschrift bij wijze van uitgeleide. Nog een nieuwigheid: na 10 jaar wordt de kapiteel op de omslag vervangen door een per nummer sprekend beeld uit onze collectie. Voor dit eerste nummer van 2019 werd gekozen voor een aquarel uit een poëziealbum van een geïnterneerde uit het kamp van Hemiksem.

'Hoe maakt u het?'

Voor Erfgoeddag 2019 wordt vakmanschap, het leren en maken, centraal gesteld. Het uitgangspunt is tegelijk ook een beleefdheidsformule en die combinatie bracht het ADVN ertoe uit te pakken met een tentoonstelling van unieke objecten, die het midden houden tussen kunst en kitsch, maar allemaal gemeen hebben dat ze tot stand kwamen in de interneringscentra van na de Tweede Wereldoorlog. Verspreid over 170 plaatsen, vaak in kampen die voordien door de bezetter waren gebruikt voor de opsluiting van andersdenkenden, werden vanaf september 1944 naar schatting 70 000 mensen opgesloten op verdenking van collaboratie. Zowel geïnterneerden in afwachting van een proces als veroordeelden verbleven er maanden tot jaren. Om de tijd te doden, zetten de gevangenen zelf allerhande activiteiten op die voor ontspanning en verstrooiing moesten zorgen. Daarnaast werden door de overheid initiaties in allerlei ambachten en andere creatieve bezigheden georganiseerd in functie van de politieke heropvoeding en maatschappelijke (her)integratie na de vrijlating. Met uitzondering van de stukken die in 2009 door de werkgroep Hekalo (Hechteniskamp Lokeren) werden overgedragen, belandde de productie van deze vormen van tijdverdrijf langs tientallen schenkingen van gedetineerden of hun nabestaanden in de collectie van het ADVN.

In de aanloop naar Erfgoeddag belichten ADVN-medewerkers in dit nummer verschillende van deze objecten. Tom Cobbaert heeft het over de poëziealbums die als vriendenboekjes van hand tot hand gingen en kunnen worden beschouwd als een potentiële bron voor netwerk analyses. Ook andere objecten vullen het beeld aan van het dagelijks leven in de kampen en geven een stem aan de vele geïnterneerden die minder behendig waren met de pen. Over hoe zij hun opsluiting beleefden, zijn immers minder getuigenissen bekend. Onderzoekers Kasper Swerts en Aragorn Fuhrmann halen mogelijke pistes aan om de vele tekeningen en schilderijen en de grote verscheidenheid aan houten en ander knutselwerk te interpreteren. Ook wordt ingegaan op sport- en spelactiviteiten en hoe daarover verslag werd uitgebracht. Er werd ook radio gemaakt. Sophie Gyselinck gaat

in op de effecten van dit medium binnen de muren van de gevangenis van Sint-Gillis. Radio Sint-Gillis diende zeker ter ontspanning van de gedetineerden, maar had ook duidelijk opleidings- en heropvoedingsdoel-einden.

Directeur van het Vredescentrum, Helen Grevers, die voor haar proefschrift de opsluiting van collaborateurs in Nederland en België vergeleek, geeft in een eerste bijdrage de context van de internering weer. Ook belicht zij samen met historicus Koen Aerts (UGent) de bestraffing.

AMVB-archivaris Jens Bertels ten slotte, werkte voor zijn masterstage Archivistiek in het ADVN over de omgang met o.m. repressie-erfgoed als controversieel erfgoed en schetst in zijn bijdrage het potentieel ervan voor het maatschappelijke debat en bewustzijn. Zowel in de wetenschappelijke wereld als bij het brede publiek is de belangstelling naar getuigenissen en verhalen over de directe naoorlogse periode zeker

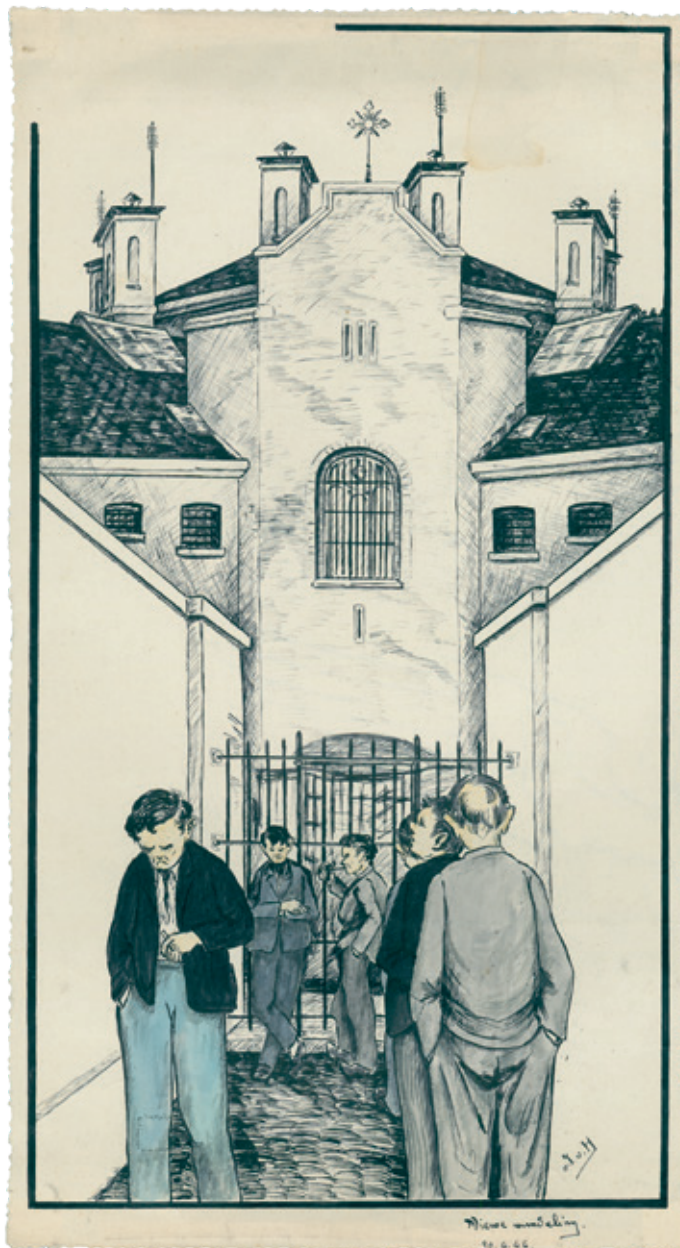
aanwezig. De dagboeken van de intelligentsia onder de geïnterneerden vormen een belangrijke bron en beïnvloedden in grote mate de beeldvorming over repressie. Daarnaast is er een uitgebreid gamma aan materiële bronnen waarnaar nog nauwelijks wetenschappelijk onderzoek is verricht. Met deze *ADVN-Mededelingen* en met een expo over het thema wordt alvast een aanzet gegeven tot verder onderzoekswerk. [ANN MARES & DIRK ROCHTUS]

ACHTER PRIKKELDRAAD

Interneringskampen na de Tweede Wereldoorlog

Na de Tweede Wereldoorlog werden in België tienduizenden verdachten van collaboratie opgepakt. Wegens hun houding tijdens de bezetting moesten deze mensen in de ogen van brede lagen van de bevolking en de regering uit de samenleving verdwijnen. Zij werden hiertoe in interneringskampen en gevangnissen opgesloten. Op welke manier waren de opsluitingscentra georganiseerd, welke ideeën gingen hierachter schuil en hoe brachten de gevangenen hun tijd in opsluiting door?

Improvisatie en organisatie
Samenwerking met de Duitse bezetter had vanaf 1940 een toenemende gedeelde afkeer van alle 'landverraders' ontketend. Om een Bijltjesdag bij de bevrijding te vermijden, werd de internering van verdachten door de Belgische regering in ballingschap daarom in Londen voorbereid. Maar de praktijk bleek weerbarstig. De uitvoering van de gemaakte plannen werd in eerste instantie belemmerd door de aanslepende oorlog. In deze onzekere periode was er sprake van tekorten aan brandstof, materialen en voedsel in de opsluitingscentra. De Belgische overheid probeerde dit zo goed als kon op te vangen, maar had te maken met ongeziene aantallen gevangenen.

Het is niet mogelijk om het aantal mensen dat vanaf september 1944 werd opgesloten en de locaties waar dat gebeurde, precies weer te geven. In België sprak de minister van Justitie in november 1944 over 55 000 en in februari over 70 000 opgesloten mensen. Verdachten werden in eerste instantie veelal opgesloten in tijdelijke, lokale inrichtingen die onder het beheer van de gemeente of overheid vielen. Dit kon in een schoollokaal of in een cel op het plaatselijke politiebureau zijn. Van hieruit werden de gearresteerde personen meestal overgebracht naar grootschaligere interneringsplekken. De reguliere gevangnissen die ongeschonden uit de oorlog waren gekomen, zaten al snel vol omdat daar ook de gewone gevangenen zaten. Nieuwe locaties waren daarom nodig. Hiervoor konden militaire gebouwen worden gebruikt, zoals forten en kazernes, die het voordeel van een afgezonderde ligging hadden, waardoor ontsnappen moeilijker was. Er waren meerdere grote kampen in gebruik zoals dat van Sint-Kruis nabij Brugge en dat van Lokeren.

Gedetineerden op de binnenkoer van de Nieuwewandeling Gent, 1946.
[ADVN, VPBY69/5]

Bestrafing

De bestrafing van collaboratie, in België bekend als de repressie, kent drie gezichten. Op maatschappelijk, politiek en economisch gebied worden de collaborateurs en hun families buiten de samenleving geplaatst. In de privésector zuiveren particuliere verenigingen de eigen rangen van verdachte leden. Tijdens de bevrijding in september 1944 en met de terugkeer van de politieke gevangenen na de Duitse overgave in mei-juni 1945 keert ook de bevolking zich na vier jaren angst en bezetting tegen de verdachten en hun gezinnen. Een honderdtal moorden vinden plaats en beelden van kaalgeschoren vrouwen en plunderingen drukken een stempel op de collectieve herinnering. Maar niet het optreden van de bevolking of van de privésector, maar dat van de staat wordt de spil van de naoorlogse repressie. Tussen 1944 en 1950 worden er 405 493 gerechtelijke dossiers geopend. Bijna 100 000 personen worden uiteindelijk op een of meerdere manieren bestraft, ongeveer 53 000 mensen met een veroordeling door de militaire rechtbanken.

Na de bevrijding moeten interneringen op grote schaal verdachten tegen gewelddadige acties van de bevolking beschermen en voorkomen dat zij Duitsland tijdens de laatste cruciale maanden van oorlogvoering nog zouden helpen. De uitkomst van de oorlog is op dat moment nog onzeker. Daarnaast wil de Belgische regering verhinderen dat de verdachten hun straf ontlopen. Wie vroeg voor de rechtbank verschijnt, krijgt doorgaans een strengere straf dan degene die later terechtstaat. Zeker tijdens de eerste maanden, wanneer de oorlog nog niet is beslecht, wegen emoties meer op de rechtspraak dan later. Door een combinatie van genadeverlening en een steeds bredere toepassing van de voorwaardelijke invrijheidstelling zit bijna geen enkele veroordeelde zijn straf volledig uit. Eind 1950 zijn er nog maar 2 638 gedetineerden, tien jaar later amper honderd en in de eerste helft van de jaren 1960 komen ook de meeste ernstige collaboratiegevallen vrij. De prangende noodzaak van de massale opsluiting na de bevrijding blijkt al snel te zijn verdwenen. [KOEN AERTS & HELEN GREVERS]

Het interneringskamp van Lokeren ging open in september 1944. Aquarel R. Van Durme, 1945. [ADVN, VTA72]

De capaciteit verschilde sterk per plaats. Soms zaten er nog geen tien mensen bij elkaar opgesloten, maar er waren ook kampen waar enkele honderden of na verloop van tijd zelfs duizenden gevangenen bijeen zaten. Binnen de interneringskampen werd al snel het gemeenschapsregime ingevoerd. Gevangenen brachten hun dagen door in gemeenschappelijke ruimtes. Anders dan in de reguliere gevangenissen bestond in de kampen geen zwijgplicht, werd er gezamenlijk gewerkt en was er ruimte voor ontspanning.

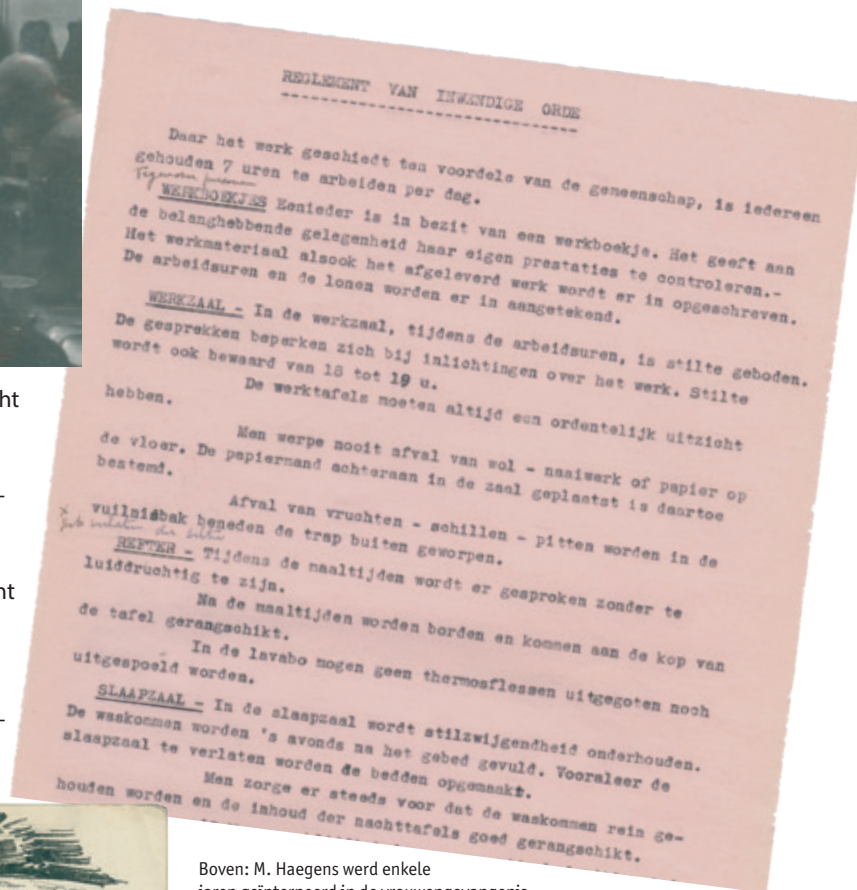

Het leven in het kamp van Lokeren speelde zich af in vijftien houten barakken. Elke barak was onderverdeeld in een eet- en een slaapgedeelte. Foto pater L. De Munter, s.d. [ADVN, VFE135/41]

In de gevangenis kwamen mensen in individuele cellen terecht en niet in gemeenschappelijke barakken. Daarbij werden in de gevangenis de regels van het gevangenisregime vaak wel gehandhaafd en in een kamp niet. Dat betekende dat het verblijf in een cel strenger was dan in een barak.

Mannen en vrouwen werden in aparte kampen ondergebracht of werden binnen een kamp van elkaar gescheiden. Ook voor jongeren werden aparte afdelingen ingericht. Duizenden mensen zaten noodgedwongen met elkaar in een interneringskamp. Het was hier, in tegenstelling tot de gevangissen, gemakkelijk om contact met elkaar te maken en

Boven: M. Haegens werd enkele jaren geïnterneerd in de vrouwengevangenis van Brugge. In het kader van het *self-government* systeem stelde ze samen met de directie begin 1949 een reglement van inwendige orde op. [ADVN, D13030(2/1)]

Links: De slaapplekken in het kamp van Lokeren werden onder de gedetineerden ook wel 'konijnenpijpen' genoemd. D. Boerewaard die enkele maanden in het kamp verbleef, schetste veelvuldig de dagelijkse bezigheden binnen de barak. [ADVN, VTA76]

te onderhouden. Het waren met name de 'lichtere' gevallen van collaboratie die in een kamp werden opgesloten. Totale afzondering van deze mensen werd niet nodig geacht. Voor de 'zwaardere' gevallen van collaboratie lag dat anders; zij gingen naar de gevangenis waar de mogelijkheid bestond om geïsoleerd opgesloten te worden. Cellulaire opsluiting belemmerde immers contact met medegevangenen.

Voor veel mensen was de verveling in gevangenschap ondraaglijk. In de eerste maanden na de bevrijding was er maar weinig te doen. Gevangenen hielden elkaar bezig. Er werd les in de Engelse of Franse taal gegeven. Gevangenen vroegen het thuisfront spullen waarmee ze zich konden bezig houden, zoals schrijfpapier. Afhankelijk van hetgeen ze opgestuurd kregen, werd er geschaakt, gekaart en gelezen. Soms ontstond er ook ruimte voor gezelligheid in de kampen, vaak tot ongenoegen van de autoriteiten. In Lokeren organiseerden de geïnterneerden zelf voorstellingen met het "lege magenkloppers cabaret". Ook in de kazerne in Antwerpen keken geïnterneerden op matrassen drie rijen dik naar zelf opgevoerd cabaret. De Vlaams-nationalistische dichter en schrijver Bert Peleman verzorgde hier elke avond een gedicht.

Het 'Klompenkoor' of 'Feremanskoor' luisterde geregeld de zondagsmissen op. Het zong als eerste het *Gebed voor het Vaderland*. Foto pater L. De Munter, s.d. [ADVN, VFE135/36]

De 'heropvoeding'

In de zomer van 1945 drong het idee door dat er iets met mensen in de overvolle kampen moest gebeuren. Hiertoe werden al in een vroeg stadium besluiten genomen die het mogelijk maakten grote groepen gevangenen voorwaardelijk vrij te laten. Het deel van de collaborateurs dat achterbleef in de kampen, moest in de ogen van de Belgische regering worden 'heropgevoed' om weer volwaardige democratische staatsburgers te worden.

Vanaf september 1945 kwam een studiegroep van het Beheer van het Bestuur van het Gevangeniswezen onder leiding van hoogleraar en substituut-krijgsauditeur in Brussel, Jean Dupréel bijeen om te kijken hoe de strafuitvoering van diegenen die door een militaire rechtbank waren veroordeeld eruit moest zien. Een van de eerste maatregelen die de studiegroep van Dupréel in de zomer van 1945 voorbereidde, was dat de voor collaboratie veroordeelden niet allemaal hun straf in de gevangenis moesten uitzitten, maar ook in de nog overgebleven

interneringskampen konden blijven. Voor de reclassering van voormalige collaborateurs werd, gezien de massaliteit en de bijzondere aard van het delict, een speciale dienst binnen het ministerie van Justitie opgericht. De Dienst Wederopvoeding Reclassering en Voogdij trad in november 1946 in werking en viel onder

het Beheer van het Bestuur van het Gevangeniswezen.

De substituut auditeur-generaal in Brussel William Hanssens zou de energieke, betrokken directeur van de Dienst Wederopvoeding Reclassering en Voogdij worden. Onder hem vielen de sociaalassistenten die de kampen en gevangenissen bezochten. De reclassering had zowel de taak om ontspanning en onderwijs tijdens de straf te organiseren als de taak om de voogdijschap na de straf te regelen. In de kampen en gevangenissen werden door de Dienst Wederopvoeding voordrachten georganiseerd. De invulling van de heropvoeding was politiek en patriottistisch van aard. Opvallend is de nadruk die op de Belgische natie werd gelegd. Volgens Albert Luyckx, directeur van kamp Beverlo en betrokken bij de Dienst Wederopvoeding, was het de taak:

"deze mensen te helpen bewust te worden van de nationale waarden, ze te helpen het vaderland weer te vinden, in hen te doen herleven de gewoonten, alsook de tradities die deel uitmaken van dit patrimonium, zo lastig te bepalen en dat nochtans samengesmolten is met het vaderland".¹

(1) A. Luyckx, De penitentiaire mijncentra, in: *Bulletin van het bestuur der strafinrichtingen*, 1947-3, p. 45.

11-8-47. Wij gaan werken naar Charleroi
 Maandag 11-8-47. Beginnen we het werk in Charleroi met een groot tal gevangenen. Opstaan om half 5 eloh. Latg. Verbrad station leuven om 6. u. Na 3 uren trein over Herbeles - Offignies. Gleues. Dampremy komen we abt. in Charleroi - Ouelst. Vandaar gaan we te voet naar Charleroi - Sud.
 We maken aan het spoor werken te midde v.l. station kuttale voor bij snorende expre H' (Paris. Lige) of lang aantrekende goederen treins.
 Het werk bestaat in sporen aanvoeren en oude vervangen door nieuwe.
 't is een waan. afmattend werk in een brandende zon.
 't Middags een half u rust. 't Werk duurt tot half 4. Om 4u en mi nab treinen we terug naar leuven. Om 7.4u lijn we terug in ons cel.
 En al hoe lijn we algaauw 3 dagen aan 't werk.
 't Avonds krijgen we ons "ve plegi soe" patatten en va geroomde half 8 tot 1 een broodje. Istan 600 gram.
 Of 't werk krijgen we net

14-8-47. Ik moet voor een dag thuis blijven
 Donderdag 14-8-47 moet ik thuis van 't werk voor 't insulley. Staat 58.
 Dien dag mag ik me bezig in den hof van de gevangenen. Celgenoot stuyt 't jebondt heard voor het werk.
 15-8-47, Half-Doogt, qua dag. 't is waan / wat ons pelt.

In het dagboek van M. Beddegenoodts staat te lezen dat hij als gedetineerde enige tijd werkte voor de Belgische spoorwegen. Zijn opgelegde straf werd verminderd met het aantal gewerkte dagen. [ADV.N, D15939(3) en VY57]

Zelfwerkzaamheid

Op de invoering van het gemeenschapsregime volgde al snel het self-government systeem: de gevangenen moesten zichzelf in zekere mate besturen. De invoering en vervolmaking van self-government kwam voort uit het idee dat een dergelijk systeem de voormalige collaborateurs zou voorbereiden op actief burgerschap. Zelfbestuur kwam met name in de mijnkampen voor. In januari 1946 werd het eerste penitentiair mijnkamp bij Zwartberg geopend. Daar kwamen later andere kampen in Limburg bij zoals Beringen, Zolder, Houthalen, Winterslag, Waterschei, Zwartberg en Eisden. Er werd een speciale Dienst Penitentiaire Mijncentra in het leven geroepen. Het centrale kamp voor de mijnarbeid werd kamp Beverlo bij Leopoldsburg. Hier werden alle gedetineerden gecentraliseerd die zich hadden opgegeven voor de vrijwillige mijnarbeid.

Hierbij groeide tewerkstelling, en dan met name in de mijnen, al snel uit tot de belangrijkste poot in de heropvoeding. Werken werd door de betrokken professionals gezien als een overgang van het passieve gevangenisleven naar het actieve vrije leven en een aanpassing aan het burgerleven. In de ogen van de beleidsmakers konden de gewezen collaborateurs hun schuld tegenover België uitboeten en op die manier hun waardigheid terugvinden. Werken tijdens detentie kon vanaf midden 1946 helpen om gebruikmakend van de wet-Lejeune eerder in (voorwaardelijke) vrijheid te worden gesteld. Op de langgestraften na, die als te gevaarlijk voor zoveel bewegingsvrijheid werden gezien, kon iedere veroordeelde collaborateur zich vrijwillig opgeven om te gaan werken buiten de gevangensmuren.

Vrijwillige arbeid garandeerde de gevangenen naast eerdere (voorwaardelijke) invrijheidsstelling ook een algemeen beter gevangensklimaat. Zo werd al snel de hygiënische situatie in de inrichtingen aangepakt. Het idee ontstond dat opsluiting als straf al erg genoeg was: verdere vernederingen moesten achterwege gelaten worden. De gedetineerden kregen in de mijnkampen meer

vrijheid dan in andere interneringskampen of gevangenissen. Hier konden ze bezoek ontvangen zonder tussenkomst van prikkeldraad, mochten ze vrij roken en in de kantine bier met elkaar drinken.

Op momenten dat er niet gewerkt moest worden, was er in de kampen ruimte voor ontspanning. Dat moest op het collectieve niveau worden beleefd. Gevangenen werden actief bij culturele ontwikkeling en ontspanning betrokken en gestimuleerd om te participeren. Zelfwerkzaamheid kwam binnen het kamp vooral tot uiting in sportcommissies, studiegroepen en culturele clubjes. Ook de aankondigingen van de activiteiten die binnen de centra plaatsvonden, maakten de gevangenen zelf. Vooral op het vlak van culturele activiteiten werden de gedetineerden gestimuleerd om zelf wat te ondernemen. Vooraanstaande figuren die voor hun internering in de culturele sector actief waren, vervulden op dit vlak in de kampen een voortrekkersrol.

De zelfwerkzaamheid ging nog verder door de Sociale Dienst volledig in handen van de gedetineerden te geven. Er werden animatoren onder de gedetineerden aangesteld die in nauw contact met de

In het interneringskamp van Lokeren werden per barak voetbalploegen samengesteld. Begin mei 1945 organiseerde de directie tussen de barakken onderling een heus voetbaltornooi. Tekening van J. Van Mosselvelde uit het poëziealbum van J. Bauwens, 1945. [ADVN, VTA73]

gevangenis- of kampdirecteur stonden en een leidende rol speelden. Zij moesten de belangstelling voor de 'heropvoedende' activiteiten opwekken en gedetineerden stimuleren hieraan actief mee te doen. De animatoren konden op verschillende vlakken actief zijn: in de bibliotheek, in het opstellen van de muurkranten, in het organiseren van praatgroepen, het maken van een radioprogramma of in het theater, het koor en orkest, de bioscoop enz.

De Sociale Diensten behartigden de belangen van de gedetineerden binnen en buiten het kamp of gevangenis. Zij schoten vooral te hulp wanneer iemand onvoldoende of geen steun van hun familie ontving. De Sociale Dienst kon bijvoorbeeld kleding en schoenen voorzien aan gevangenen die hier zelf geen geld voor hadden. Zij verzamelden deze artikelen via collectes of uit overschotten van andere kampen en gevangenissen. Er werden in de kampen en gevangenissen door de Sociale Dienst ook verkopen georganiseerd van handwerkjes die de gedetineerden tijdens hun vrije tijd

De Welfare organiseerde binnen het gevangeniswezen sociaal-culturele evenementen en sportactiviteiten. Het hele gebeuren werd gedragen door de gedetineerden en bevorderde op die manier het zelfbestuur. [ADV, D1803(3)]

maakten in het kamp, zoals sieraden of houten speelgoed. Dit werd dan tijdens de bezoeken verkocht en de opbrengst belandde in de kas. Deze vorm van *self-government* versterkte ongetwijfeld de solidariteit onder de opgesloten.

Cultuur in de kampen

Ook de 'Welfare', de organisatie voor culturele activiteiten in het kamp waar bijvoorbeeld de animatoren onder vielen, bestond volledig uit gedetineerden. Zij boden op moreel gebied hulp en zorgden voor ontspanning. De Belgische staat betaalde niet mee aan de activiteiten die door de Welfare werden georganiseerd. Het waren de gedetineerden zelf die hiervoor een deel van hun loon afstonden. Ook werd geld verzameld door het heffen van entree op bioscoopbezoek en abonnementsgeld op kampkranten. Zelfbestuur

van gevangenen was een belangrijk experiment van de studiegroep Dupréel die vanaf september 1945 bijeen kwam om te kijken hoe de strafuitvoering van diegenen die door een militaire rechtbank waren veroordeeld eruit moest zien. Zelfbestuur was natuurlijk deels ook noodzakelijk omdat er te weinig personeel beschikbaar was. Maar de invoering van *self-government* kwam voor de studiegroep Dupréel en de Dienst Wederopvoeding vooral voort uit het idee dat een dergelijk systeem de collaborateurs zou voorbereiden op actief en democratisch burgerschap.

In de kampen en gevangenissen verschenen ook verschillende tijdschriften die moesten bijdragen tot de 'wederopvoeding' van de gedetineerden. De Welfare hield zich bezig met de productie, wat paste binnen het voorgestane heropvoedingbeleid van actief

burgerschap. Met toestemming en onder censuur van de Dienst Wederopvoeding, Reclassering en Voogdij werden de tijdschriften geschreven, gedrukt en gezet door de gevangenen.

Onderwijs

Voor de Dienst Wederopvoeding werd onderwijs ook een belangrijke tak in de heropvoeding. Al vanaf het begin ontstonden er lokale initiatieven in de kampen en gevangnissen. De eerste school werd gesticht in 1947 in het Klein Kasteeltje in Brussel waar onder andere handelswetenschappen en talen werden gedoceerd. In januari 1948 werden vervolgens vakopleidingen in Merksplas en Saint-Hubert geopend. In de loop van dat jaar zouden er nog meer vakopleidingen in het leven worden geroepen. Er kwamen speciale opleidingen voor vrouwen in de gevangenis van Sint-Andries in Brugge. Vrouwen werd zowel huishoudelijke taken als het beroep van kleermaakster, kapster of bloemist aangeleerd tijdens de detentie. Alle docenten in de vakopleidingscentra waren tevens veroordeelden die in het bezit waren van een diploma hoger onderwijs. Niet iedereen kwam echter in aanmerking om een vakopleiding te volgen. Alleen gedetineerden die tot straffen tussen de zes en acht jaar waren veroordeeld en diegenen die nog geen derde van hun straftijd bereikt hadden, konden zich inschrijven om een vak te leren. Het onderwijs bleef in het teken staan van het aanwakkeren van patriottisme.

Verzoening met de natie?

De invulling van de 'heropvoeding' laat zien waar de prioriteiten lagen en welke uitdagingen de collaboratie aan de staat had gesteld. In België was de heropvoeding georiënteerd op het staatsburgerschap als gevolg van het bestaan van een anti-Belgisch nationalisme. De veroordeelde moest binnen de eenheid van de Belgische natie staat herintegreren. De voormalige collaborateur kon in de ogen van

Links: Het interneringstijdschrift *Het Klein Kasteel* verscheen van juli 1947 tot december 1949 en werd onder het wakend oog van de directie geredigeerd door de gevangenen zelf. Dit nummer dateert van september 1947. [ADVN, VY57]

Onder: Werken werd gezien als een goede leerschool en als de beste voorbereiding op het vrije leven. Sommige gedetineerden werden ingezet in de Limburgse steenkoolmijnen, 1948. [ADVN, VPR1723]

de heropvoeders worden "vergeven" en zich weer verzoenen met de natie. Hiervoor moest hij zijn fouten erkennen en tot "inkeer en zelfreflectie" komen. De voormalige collaborateurs moesten vooral met daden aantonen weer volwaardig lid van de maatschappij te zijn.

Het heropvoedingsexperiment kon op de langere termijn echter alleen maar slagen als de voormalige collaborateurs daar voor open zouden staan. En dat was niet altijd

het geval. Bij menig gewezen collaborateur, zoals rexisten, heerste de overtuiging dat zij goede vaderlanders waren. Zij hadden naar eigen zeggen tijdens de bezetting het beste met België voor gehad. Bij Vlaams-nationalisten lag dat anders: zij hadden zichzelf nooit als goede vaderlanders gezien en zouden dat ook nooit gaan doen. Zij erkenden dat vaderland immers niet en poneerden een alternatief voor de gevestigde natiestaat, namelijk de creatie van een Vlaamse staat.

Slechts een minderheid van de gewezen collaborateurs brak daadwerkelijk met het verleden. Voor de meeste mensen moet het erkennen van hun 'fouten' dan ook niet meer dan een lippendienst zijn geweest om sneller vrij te komen. De verantwoordelijke autoriteiten waren zich hier vast van bewust. Maar op het moment dat voor de meeste mensen de noodzaak van de massale opsluiting was verdwenen, was dit goed genoeg.

[HELEN GREVERS]

Dit artikel is gebaseerd op H. Grevers, *Van landverraders tot goede vaderlanders. De opsluiting van collaborateurs in Nederland en België, 1944-1950*, Amsterdam, 2013.

PRIKKELDRAAD, BARAKKEN EN LANDELIJKE TAFEREELTJES

Tekeningen en schilderijen uit de interneringscentra

"Iets is er in het kamp dat, de interbarrakale kwakfels terzijde gelaten, heel het kamp omvat, en dat is ons cultuurleven." Artistieke expressie vormt voor de bekende schrijver Filip De Pillecyn een wezenlijk onderdeel van het leven in de interneringscentra. Dat 'cultuurleven' is immers *"niet alleen een verstrooiing, het is voor velen een noodzakelijkheid"*. Behalve de pen is ook het penseel daarbij een geliefd instrument om aan de dagelijkse sleur en verveling van het kampleven te ontsnappen.

A Blind eye? De visuele representatie van de interneringscentra

Het resultaat van die artistieke bedrijvigheid is een enorme productie aan schilderijen, schetsen en andere visuele representaties die een inkijk geven in het leven in de kampen. De schilder Door Boerenwaard is wat dat betreft typerend. Boerenwaard, die al voor de oorlog een zekere faam als schilder heeft vergaard, zal in de loop van zijn korte interneringsperiode zijn artistieke activiteiten voortzetten. Interessant genoeg grijpt hij tijdens het tekenen en schilderen vaak terug naar het thema van het leven in de kampen. In zijn veelvoud aan

schetsen geeft de schilder een resem activiteiten en mensen weer: roken, rondhangen, eten en ook een intens potje schaak zijn voorbeelden van de dagelijkse taferelen die Boerenwaard in zijn vluchtige schetsen heeft vastgelegd. Voorts wordt in heel wat schilderijen ook een helder beeld gecreëerd van de kampen zelf: Boerenwaard schilderde en schetste net zoals vele anderen in de kampen immers de directe omgeving. Representaties van wachttorens, prikkeldraad en barakken zijn een vaak voorkomend taferaal. Het overgeleverde schets- en schilderwerk biedt daarmee een realistische inkijk in de architectuur en vormgeving van de kampen.

De vraag moet echter gesteld worden hoe historisch accuraat deze voorstellingen wel werkelijk zijn. Schilderijen en schetsen zijn immers, net zoals geschreven bronnen, egodocumenten. Zijn de visuele representaties van de kampen en activiteiten dan ook een zuiver documentaire weergave van de realiteit of passen ze in een groter narratief geheel? En daarbij aansluitend: wat wordt er niet getoond in de visuele bronnen? Zijn er bepaalde vanzelfsprekendheden die

Het tekenen en schetsen van het leven in de interneringscentra was een populaire activiteit om om te gaan met de alledaagse sleur en verveling. De schetsen zelf – met de tekeningen van D. Boerenwaard als een typerend voorbeeld – geven een intrigerende inkijk in het dagelijkse leven. De soorten activiteiten die veelal werden afgebeeld, varieerden sterk, gaande van kaarten of schaken tot gewoon rondhangen in de barakken. [ADV N, VTA74, VKT78, VTA75]

Boven: Een traditioneel boerenerf in felle kleuren, vervaardigd in het interneringscentrum van Lokeren door R. Dehandschutter, 1975. [ADV N, VTA79]

Rechts: Een schilderwerk uit Lokeren van een typisch boerinnetje op weg naar het dorp door R. Collart, s.d. [ADV N, VTA78]

weggelaten zijn in de representaties van het kampleven en hoe verhouden de visuele bronnen zich tot de geschreven bronnen?

Ten slotte is er nog de sociale dimensie van de visuele bronnen. Een veelvoud van de in het kamp geproduceerde kunst is immers niet alleen voor individueel gebruik bestemd. Meerdere postkaartjes of brieven worden bijvoorbeeld aangevuld met beeldmateriaal en dienen dus als een tussenschakel voor de auteur en zijn sociale netwerk buiten de kampen. Verschillende schilders nemen bovendien tijdens hun periode in de kampen bezoldigde opdrachten aan. Dergelijke contacten veronderstellen het bestaan van een netwerk waarin gebruik werd gemaakt van tussenpersonen; niet alleen om het teken- en schilder-materiaal in het kamp te krijgen, maar ook om het afgewerkte product uiteindelijk bij de vooropgestelde klant te bezorgen.

De visuele bronnen en hun supra-individuele dimensie kunnen ons dan ook inzichten verschaffen waar we tot op heden blind voor waren, doordat in de analyses vooral de nadruk kwam te liggen op geschreven bronnen.

Geen prikkeldraad te bekennen

Het lijkt niet meer dan een voetnoot bij de vele schilderijtjes, tekeningen en schetsen die het repressiearchief van het ADVN rijk is: de vaststelling dat er bij alle al dan niet 'realistische' weergaves van interneringskampen ook enkele werken zijn die thematisch gezien niets met de context van collaboratie en repressie te maken lijken te hebben. Deze werken evoceren – op een enkele uitzondering na – keer op keer een traditionele, landelijke wereld waar oorlog noch modernisering de diepe rust verstoren die over de weiden, akkers en hoevetjes lijkt te hangen. We zien landschappen, scènes uit het boerenleven en schetsen van kleine, ouderwetse boerderijtjes. Barakken en prikkeldraad zijn (letterlijk) in geen velden of wegen te bekennen. Uit niets valt af te leiden

Een typisch Leielandschap, compleet met kronkelende rivier, vruchtbare oevers en in de verte een hoevetje, geschilderd in het kamp van Lokeren door R. Van Durme, s.d. [ADVN, VTA77]

als toeschouwer een gevoel van controle. Alsof je het gerepresenteerde land bezit, alleen maar door ernaar te kijken.

Er werd in het verleden al vaak op gewezen dat landschapskunst en nationalisme aan elkaar gelinkt kunnen zijn. Het schilderen van landschappen is een emotioneel aanstekelijke en bijgevolg ook bijzonder effectieve manier om in naam van een volk het eigendomsrecht op een bepaald land te claimen. Maar het gaat verder dan alleen territoriale appropriatie. Landschapskunst is een doeltreffend middel om het zo abstracte en weinig tastbare concept 'natie'

dat dit het werk is van gestrafte collaborateurs in interneringscentra. Maar onlogisch lijken hun landelijke tafereeltjes nu ook weer niet: wie in gevangenschap verkeert, droomt zich al gauw een Arcadia om vrij te zijn of voelt simpelweg heimwee naar de wel wat lieflijkere omgeving die hij gedwongen moest inruilen voor het interneringskamp. Bovendien kunnen net deze landelijke tafereeltjes waardevol zijn voor een cultureel-ideologisch georiënteerde interpretatie van wat het betekende om als Vlaming geïnterneerd te zijn.

Bij het zien van een vredig landschapsschilderij denk je niet onmiddellijk aan politiek. Je associeert dat schilderij in eerste instantie toch met iets meer persoonlijks en intiems. Het is een emanatie van de individuele beleving van de schilder, die diep werd geraakt door de schoonheid van een stukje ongerepte natuur. Een esthetische, soms zelfs sublieme ervaring, die deze schilder via het canvas met de toeschouwer heeft willen delen. Maar datzelfde schilderij kan ook worden geïnterpreteerd als een daad van (culturele) toe-eigening. Door een geografische realiteit te representeren op doek, maakt de schilder er iets overzichtelijks van. Een landschapsschilderij geeft je

aantrekkelijk te maken voor een breed publiek. De natie neemt vanzelf de kwaliteiten van het landschap over en transformeert zo als het ware in een panorama waarvan de natuurlijke schoonheid wel moet appelleren aan het gevoel van de inwoners ervan. Dat laatste blijkt bij uitstek het geval in een bepaalde Vlaamse schildertraditie, waarin ook het eerdergenoemde werk uit de interneringskampen kan worden gesitueerd.

De Vlaamse essentie in de verf gezet

Vanaf het einde van de 19de eeuw tot in de eerste helft van de 20ste eeuw lijkt er zich een soort reflex te installeren in de Vlaamse artistieke ruimte. Over verschillende generaties heen maken telkens weer nieuwe schilders en schildersgroepen hun opwachting die in hun werk de verbeelding van een traditioneel-agrarisch Vlaanderen centraal stellen. Bepaalde figuratieve elementen groeien op die manier uit tot een topos in de Vlaamse schilderkunst: de eeuwenoude arbeid van de boer, het eenvoudige dorpsleven, een paar stevige koeien en de groene oevers van de Leie als decor. Genoegzaam bekend zijn de eerste en de tweede 'Latemse groep', twee opeenvolgende

schildergeneraties waarvan verschillende leden zoals Albert Servaes, Valerius De Saedeleer, Emile Claus, Constant Permeke en Gustave De Smet zich in het Oost-Vlaamse dorpje Sint-Martens-Latem hebben gevestigd om met het penseel het authentieke Vlaamse landschap te kunnen vastleggen dat ze aldaar nog menen aan te treffen. Het betreft een traditioneel Vlaanderen dat in tijden van modernisering

en industrialisering op het punt staat te verdwijnen. Hoewel de schilders van deze twee Latemse scholen op een zuiver stilistisch niveau experimenteren met internationale avant-gardestromingen als het luminisme en het expressionisme, zijn hun werken thematisch gezien dus niet bepaald modern of vooruitstrevend te noemen. De door en door rurale verbeeldingswereld die er telkens weer wordt geëvoceerd, heeft veel weg van een poging om tenminste op het doek wat weerwerk te bieden tegen de voortschrijdende modernisering.

Wanneer zich in de loop van de jaren 1920 en 1930 een zogenaamde 'derde Latemse groep' vormt, gaan sommigen van deze landschapsschilders steeds meer de veraanschouwelijking nastreven van bepaalde etnisch essentialistische opvattingen, namelijk de overtuiging dat er zoiets bestaat als een unieke Vlaamse volksaard die van oudsher wordt weerspiegeld in het onovergankelijke Vlaamse landschap. Het is een dergelijke overtuiging die vanaf de jaren 1930 binnen een geradicaliseerd Vlaams-nationalistisch discours als legitimatie gaat dienen voor het verlangen naar een onafhankelijke Vlaamse staat. Hubert Malfait, Albert Saverys, Arthur Deleu en vooral de al bij de eerste 'Latemse school' betrokken Albert Servaes: het zijn stuk voor stuk voorbeelden van landschapsschilders die er mede door hun etnisch essentialistische overtuiging geen graten in zien om tijdens de Tweede Wereldoorlog een voortrekkersrol te spelen in het nieuwe culturele leven dat de bezetter voor ogen staat. Ze gaan op culturele uitwisselingsreis naar Duitsland (Servaes) of laten zich interviewen door de nationaalsocialistische krant *Brüsseler Zeitung* (Saverys). Hun landelijke taferelen fungeren daarbij als prefiguraties van de organische volksgemeenschap die Vlaamse collaborerende auteurs als Willem Putman en Filip De Pillecyn in hun teksten uit die periode zo vurig propageren.

Het zou uiteraard een barslecht idee zijn om uit dit in grove lijnen geschetste stukje kunstgeschiedenis te concluderen dat de Vlaamse landschapskunst voorbestemd was om een nationaalsocialistisch propagandamiddel te worden. Veeleer gaat het om een continuüm

Een idyllisch heuvelslandschapje met bomen, velden, hoeses en een traditionele molen, gemaakt in het interneringscentrum van Lokeren door G. Cosyns, 1945. [ADVN, VTB333]

Boven: Een geliefde formule: ouderwetse hoeses die harmonieus opgaan in het groene Vlaamse land, geschilderd in het kamp van Lokeren door G. Cosyns, s.d. [ADV N, VTB332]

Onder: Schets van een typische boer met paard en kar gemaakt in het kamp van Lokeren door A. Meermsman, 1945. [ADV N, VTA80]

van onderling zeer diverse schilders(groepen) die vanuit hun verschillende ideologische invalshoeken en poëtica's hebben teruggegrepen naar hetzelfde reservoir van bepaalde emotioneel en esthetisch prikkelende beelden. Het is in dit continuüm dat we ook de schilderijen, tekeningen en schetsen kunnen situeren die in de interneringskampen werden vervaardigd. Het gaat over dezelfde (stereo)typeringen van een eeuwenoud Vlaams volksbestaan: de gebukte gestalten van boeren in hun dagelijkse strijd met het land en de traditionele rustieke woningen die welhaast een natuurlijk bestanddeel van het landschap lijken. Om uitspraken te doen over de inzet van deze werken en ze ideologisch te situeren, is grondiger onderzoek vereist. Maar de eerder aangestipte theorievorming rond landschappen kan alvast als een bruikbaar handvat dienen. En misschien blijkt het dan toch niet zo verwonderlijk te zijn dat landschapskunst net in interneringskampen de kop opsteekt – op het moment namelijk dat de hoop op een eigen natie bij bepaalde geïnterneerden weer vakkundig de grond is ingeboord. [ARAGORN FUHRMANN & KASPER SWERTS]

Bronnen bij deze bijdrage: R. Declercq, *Een levensschets*, in: 'Pandreitje cel 183'. *Schetsen, potlood- en pentekeningen, aquarellen van Door Boere-waard*, [brochure bij tentoonstelling in het ADVN, februari 2000]; E. Cosgrove, *Introduction to social formation and symbolic landscape*, in: R.Z. DeLue & J. Elkins (ed.), *Landscape theory*, New York-London, 2008, pp. 17-42; B. Pitcher, *Belonging to a Different Landscape. Repurposing Nationalist Affects*, in: *Sociological Research Online*, 21, 2016, nr. 1; J.M. Coetzee, *The picturesque, the sublime and the South African landscape*, in: J.M. Coetzee, *White writing. On the culture of letters in South Africa*, Johannesburg, 1988; J. De Smet, *Sint-Martens-Latem en de kunst aan de Leie*, Tielt, 2000; K. Humbeek & A. Fuhrmann, *De Meester en Willem Putman. Over Hugo Claus en het collectieve trauma van oorlog, collaboratie en 'repressie'* [Manuscript].

“AAN WIE ZIJN NAAM IN DIT CLEYN BOECXEN SET...” De poëziealbums van repressiegevangenen

Het *Gebed voor het Vaderland* van Remi Piryns en Gaston Feremans, *Mensen achter de dijk* en *Hoe de zwarten in de hemel kwamen* van Filip De Pillecyn, *Tarara in B-klein* van Omar Waegemans, het zijn maar een handvol voorbeelden van de literaire productie die in de interneringskampen na de Tweede Wereldoorlog ontstond. Talloze oefeningen in poëzie en proza werden neergepend op papier aangeleverd door familie, vrienden, advocaten of het kampbestuur zelf. De meeste verzen en gedichten verwerkten de gevangen in brieven en dagboeken of bundelden ze in schriftjes. Sommige van die poëzieschriften werden verrijkt met schetsen, tekeningen en teksten van medegevangenen en groeiden soms uit tot kleurrijke poëziealbums.

Het poëziealbum of poesiealbum associeert men normaal gezien niet met het gevangenisleven, maar eerder met de onbezorgde kindertijd waarin vrienden en familie

worden uitgenodigd om een al dan niet voorgedrukt boekje te voorzien van rijmpjes en tekeningen. De traditie van het poëziealbum is echter eeuwenoud en kent zijn oorsprong in het Duitse universiteitsmilieu van de 16de eeuw.

Rondreizende studenten en professoren verzamelden in hun bijbel – later in speciaal daarvoor gedrukte boekjes – citaten, spreuken en (hand)tekeningen van hun collega's. Een dergelijk *Stamm-buch* of *album amicorum* werd door de jaren heen steeds rijker geïllustreerd en groeide uit tot een statussymbool, een staalkaart van het persoonlijk netwerk van academici, handelaars en kunstenaars. In de 19de eeuw vond het genre

R. Piryns schreef in het kamp van Lokeren *Het Gebed voor het Vaderland*, getoonzet door zijn medegevangene G. Feremans. [ADVN, VTB331]

Tekeningen uit het poëziealbum van J. De Ruyver, kamp van Lokeren, 1946. [ADVN, AC837]

ingang bij de jonge dames van de burgerij en werden de boekjes luchtiger van aard met zeemzoete gedichten, idyllische illustraties en allerhande huisvlijt. In de loop van de 20ste eeuw evolueerde het poëziealbum verder naar het welbekende vriendenboekje voor kinderen van de lagere school.

De poëziealbums van de repressiegevangenen sluiten aan bij de traditie van het *album amicorum*. De bundeling van gedichten en tekeningen betekent in de eerste plaats een herinnering aan medegevangenen, maar is tevens een referentielijst voor een persoonlijk netwerk. Jan De Ruyver formuleert het als volgt: “(...) op de eerste verjaring van mijn aanhouding, heb ik me voorgenomen in dit boekje aandenken te verzamelen van trouwe kameraden en strijdbroeders die mij in tijden van nood geholpen hebben de beproevingen te doorstaan, en morgen, schouder aan schouder, net als vroeger, samen zullen stormen daar waar de plicht ons roepen zal”.

Tekeningen uit de poëziealbums van A. Aerenhouts, interneringscentrum Hemiksem, 1947, A. Willem, interneringscentrum Hemiksem, 1946 en J. De Ruyver, interneringscentrum Lokeren, 1946. [ADVN, D18700(4/1), D244(3) en AC837]

De albums kunnen dan ook een interessante bron vormen voor de studie van netwerken in kringen van voormalige collaborateurs. Weliswaar met de kanttekening dat in veel gevallen het contact met celgenoten verwaterde nadat men terug in vrijheid was gesteld.

Ook vormelijk volgen de poëziealbums de historische traditie. De boekjes, af en toe met de opdruk *Poésie*, zijn een verzameling van uiteenlopende teksten (gedichten, liederen, verhalen en anekdotes) die worden afgewisseld met illustraties (potlood- en pentekeningen, kalligrafie, schilderijtjes). De thema's die worden aangeraakt zijn voornamelijk alledaags (familie, vriendschap, landschappen) of religieus geïnspireerd. Bijzonder zijn de afbeeldingen die een inkijk bieden in het leven in de interneringskampen of de ideologische achtergronden van de gevangenen die zich uit door Vlaams-nationale of Groot-Duitse symboliek. Het niveau van de teksten en de illustraties is eerder amateuristisch. Een uitzondering daarop zijn de poëziealbums van gevange-

nen uit het hechteniskamp Lokeren, een interneringscentrum met een grote concentratie van kunstenaars.

Vanwege de grote emotionele waarde blijft dit erfgoedstuk vaak lang na het overlijden van de maker in familiebezit. Doorheen de jaren heeft het ADVN wel een tiental poëziealbums kunnen verwerven, meer bepaald de albums van Albert Aerenhouts, Willy Antoine, Gilbert Bijmens [kopie], Jozef De Langhe, Jan De Ruyver, Flor Dupré, René Gaspar, Karel Halsberghe, Albert Moortgat, Omaar Mortier, Jozef Uyttersprot [kopie], Jozef Vandenberghe en Omar Waegemans. Het merendeel van deze stukken bevindt zich in het Fonds Repressie (BE ADVN AC422). **[TOM COBBAERT]**

Tekeningen uit de poëziealbums van A. Willem, interneringscentrum Hemiksem, 1948 en J. De Ruyver, kamp van Lokeren, 1946. [ADVN, D244(3) en AC837]

Bronnen bij deze bijdrage: Fonds Repressie (BE ADVN AC422), Archief Willy Antoine (BE ADVN AC31), Archief Jozef De Langhe (BE ADVN AC506), Archief Jozef Uyttersprot (BE ADVN AC512), Archief René Gaspar (BE ADVN AC618), Archief Omaar Mortier (BE ADVN AC666), Archief Hekalo (BE ADVN AC837); K. Thomassen e.a., *Alba amicorum. Vijf eeuwen vriendschap op papier gezet. Album amicorum en het poëziealbum in de Nederlanden*, Den Haag, 1990; K. Verbruggen, Bronnenmateriaal uit de interneringskampen na WOII. Poëziealbums, partituren, schetsen en tekeningen, in: *ADVN-Mededelingen*, nr. 35 (2012), p. 10; K. Aerts, *Repressie zonder maat of einde? De juridische reïntegratie van collaborateurs in de Belgische staat na de Tweede Wereldoorlog*, Gent, 2014.

MATERIËLE BRONNEN UIT DE INTERNERINGSCENTRA

Kitsch geknutsel of cultuur?

“Gevangen zitten is de vervelendste stiel die er bestaat” schreef een zoon in september 1944 aan zijn moeder nadat hij in hechtenis was genomen. Verveling was een aandoening die het merendeel in de interneringscentra infecteerde, en iedereen had ook een verschillende remedie. Er is in de historiografie over het leven in de kampen al veel licht geworpen op de vlucht naar de pen en de veelvuldige informatie – al dan niet gekleurd – die de geschreven bronnen aanbieden over het dagelijkse leven en de eeuwig wederkerende sleur in de kampen. Egodocumenten – met dagboeken en (on)gepubliceerde memoires als bekendste exponent – vormen hierdoor, al dan niet in samenhang met interviews, de basis voor het onderzoek.

Materiële bronnen daarentegen zijn in het onderzoek altijd onderbelicht gebleven. Dit is op zich niet verwonderlijk: de historische discipline berust immers op de analyse van geschreven bronnen en de historische methodologie heeft zich sinds haar genese steeds toegespitst op een kritische behandeling van (on) gepubliceerde bronnen. Daarenboven stelt het efemeer karakter van de interneringscentra de mogelijke overleving van zulke bronnen in vraag: door hun kortstondig bestaan na de oorlog – en de verplaatsing en doorverkoop van het gebruikte en geproduceerde materiaal – is het niet ongewoon om te concluderen dat de vluchtige materiële bronnen de tand des tijds niet hebben doorstaan.

De materiële bronnen bestaan gelukkig nog – met een grote collectie gehuisvest in het ADVN – en kunnen een verrijking vormen voor het onderzoek naar het dagelijkse leven in de kampen. Ze kunnen, net zoals visuele bronnen, als toevoeging of verheldering dienen voor de beschrijvingen uit de egodocumenten. Een houten pijpenrekje gefabriceerd in het interneringscentrum Sint-Kruis in Brugge met daarop de leuze ‘Stop.Nog.Eentje’ kan bijvoorbeeld als illustratie dienen voor de alomtegenwoordigheid van tabak en sigaretten. Het

Een collectie van broches die in de verschillende interneringscentra werden vervaardigd. Broches werden uit een veelvoud van materiaal gefabriceerd, en bestaan in verschillende vormen, en met verschillende motieven en symbolen. [ADV N, VV01169, 1302-1303 en 1307-1315]

bevestigt daarenboven de beschrijvingen uit de egodocumenten waarin roken prominent figureert als een activiteit om de verveling tegen te gaan. De drang om toch ‘nog eentje’ te roken – geregeld in gezelschap – is hierbij dan typerend voor het gevoel dat zich in de bronnen uit om aan de sleur van de dagelijkse routine te ontkomen, en het gevoel van kameraadschap, door samen het pijpenrekje te delen.

Een pijpenrekje vervaardigd in het interneringscentrum Sint-Kruis in Brugge. De hoofdletter S met een bijhorend kruis was een vaak voorkomende verwijzing naar het interneringscentrum. [ADV N, VV0908]

We kunnen de methodologie echter ook omdraaien en de materiële bronnen centraal zetten in het onderzoek. Bronnen zoals het pijpenrekje werpen immers ook vragen op die niet aan bod komen in geschreven bronnen. Het gevolg is dat we bepaalde vanzelfsprekendheden in de literatuur kunnen nuanceren en nieuwe inzichten kunnen aanbrengen in het onderzoek naar het dagelijkse leven – en de omgang met verveling. Een illustrerend voorbeeld hiervoor en een aanzet voor een eerste exploratie, is een staande lamp in de vorm van een waterpomp die rond 1950 in het interneringscentrum van Merksplas werd gemaakt.

Een lamp in een kamp?

Een lamp, in het bijzonder één van een bepaalde kwaliteit en vorm, stelt ons onmiddellijk voor een bepaald dilemma: was het immers mogelijk om zo'n een product in de kampen te vervaardigen? Dit lijkt op het eerste gezicht een vanzelfsprekende vraag: memoires en dagboeken geven namelijk een negatief beeld over de materiële en sanitaire toestand. Daarenboven werd het vervaardigen van producten veelal als een amateuristische bezigheid beschreven, of als een creatief geknutsel door het gebrek aan kwalitatief materiaal. Filip De Pillecyn was bijvoorbeeld lyrisch over de *"harmonie van barak 7"* in het kamp van Lokeren die bestond uit *"dertig jonge kerels die zongen op allerlei instrumenten die zij uit blik en karton hadden aaneengeknutseld"*. De lamp lijkt dan ook aanvankelijk *out of place*, een anomalie in een grimmige materialistische realiteit waar karton en blik het enige materiaal voorhanden was.

Tezelfdertijd noopt deze ongemakkelijkheid van het object ons tot een verdere exploratie die het mogelijk maakt een ander beeld van de lamp te schetsen. Het vervaardigen van lampen was immers geen uitzonderlijke praktijk: in Merksplas was er in 1948 bijvoorbeeld door de Dienst voor Wederopvoeding, Reclassering en Voogdij een vakopleidingscentrum opgericht met een opleiding nijverheidstechniek – bestaande uit elektriciteit en mechaniek. Daarnaast werden er in de verschillende kampen producten voor privaat-ondernemers vervaardigd, op voorwaarde dat zij het materiaal en de werktuigen leverden. Dit leidde tot een gedifferentieerd aanbod van diensten, gaande van houtbewerking, brei- en naaiwerk en het fabriceren van matten tot de *'vervaardiging van electrisch materiaal'* (zoals een lamp).

Een lamp vervaardigd in Merksplas rond 1950. Het opvallende aan de lamp is het waterpomp-motief, waarbij de pomp fungeerde als de aan-uitschakelaar. [ADVN, WVO 1109]

De lamp was, vanuit dat opzicht, dan ook geen abnormaal product: het is een indicatie van de technische expertise en specialisatie die in de interneringscentra benut werden om kwalitatieve producten te vervaardigen.

Een netwerk van giften, souvenirs en parafernalía

De expertise van de geïnterneerden was echter niet enkel bestemd voor mensen buiten de omheining, maar werd ook in de kampen zelf tentoongesteld en verkocht. Dit heeft belangrijke gevolgen voor de situering en verdere beschrijving van de illustere lamp. Een prijslijst uit 1950 van de Sociale Dienst van het interneringscentrum Klein Kasteel in Brussel vermeldt immers, naast onder meer een dagbladstaander of juwelendoos, ook de verkoop van bureellampen. De lamp, *"met geschilderde blaker, volledig met kontakt [en] twee meter draad"* kon voor 175 fr. bij de Sociale Dienst gekocht worden (een gloeilamp was wel niet inbegrepen).

Het opmerkelijke aan de prijslijst is dat de Sociale Dienst van het interneringscentrum Klein Kasteel – met goedkeuring van de directeur – haar producten aanbood aan de gedetineerden van de gevangenis Sint-Andries in Brugge. De reden hiervoor, zoals uitgelegd in de bijgevoegde brief van de Sociale Dienst, was dat *"misschien de gedetineerden uwer instelling wel geneigd [zijn] dergelijke voorwerpen aan te kopen, of hebben ze er zulke nodig"*. De voorwerpen konden namelijk ook dienen als 'nuttig geschenk' om zo de *"betrekkingen met de familieleden op een beste manier te onderhouden"*.

Een houten kalender vervaardigd in Merksplas in 1948. De kalender kon met een simpel radarsysteem de dagen en maanden aanpassen. Verder aangevuld met persoonlijke foto's. [ADV N, VVO 1061]

had. De sociale differentiatie – en haar bestendinging door de materiële objecten – is ook duidelijk terug te vinden in de prijslijst van de Sociale Dienst. Een gedetineerde had immers de mogelijkheid om te kiezen tussen een “gewoon” brillenzakje voor 40 fr. of een “*luxe* [brillenzakje] *met initialen*” dat meer dan dubbel zo duur was. De initialen konden daarbij simpelweg dienen als een middel tegen gawdieven, maar dat er een onderscheid werd gemaakt tussen een gewoon zakje en een luxueuze variant is een indicatie dat de objecten een weerspiegeling zijn van een sociaal gedifferentieerde structuur in de interneringscentra.

De lamp en de daarbij aansluitende prijslijst, zijn een indicatie van het bestaan van een netwerk tussen de verschillende centra waarin producten onderling verhandeld werden. Gedetineerden konden zo via de Sociale Dienst en de directeuren hun vervaardigde producten aan gedetineerden uit andere kampen verkopen. De interneringscentra krijgen hierdoor een dimensie die niet uit de egodocumenten gedestilleerd kan worden. De schrijvers van dagboeken en memoires schrijven immers hun individuele beleving neer en zien het leven in de kampen vanuit een individuele, geïsoleerde blik. De materiële bronnen daarentegen, en hun transport en verkoop in verscheidene plaatsen, halen de interneringscentra uit hun isolement, en geven blijk van een complex sociaal netwerk.

Solide Solidariteit?

Dat er een sociaal netwerk bestond waarin objecten zoals de lamp werden verhandeld, roept ook vragen op over de sociale structuur in de kampen. Het is immers moeilijk om te concluderen dat iedereen in staat was om een lamp van 175 fr. te kopen. De lamp wordt hierdoor een indicatie van een sociaal gedifferentieerde structuur: het is een luxeproduct waarvoor niet iedereen het beschikbare kapitaal

Twee houten klompjes die in een van de interneringscentra werden vervaardigd. Klompen waren, net zoals broches, een vaak voorkomend object in de kampen, en konden met verschillende patronen en motieven versierd worden. [ADV N, VVO1316-1317]

Het gevolg is dat we de algemene opvatting van het (dagelijkse) leven in de kampen moeten nuanceren. De egodocumenten dragen immers geregeld een beeld van ongewone solidariteit uit: de veronderstelling in de geschriften is dat door de gelijkheid aan ervaring, de distincties tussen de verschillende sociale groepen ook onbestaande was geworden. De Pillecyn beschrijft hoe hij in het kamp van Lokeren “*zo vele mensen* [terugvindt], *genegene en trouwe harten, die bedwaard en zonder klagen, vertellen over het leed en onrecht dat hun is aangedaan*”. Het impliceert dat door de gedeelde ervaring van het

Een pijpenrekje uit het interneringscentrum van Beverlo. Het opvallende aan het rekje, naast de expliciete verwijzing naar Beverlo, is het gebogen koperwerk, wat doet vermoeden dat er in Beverlo de mogelijkheid bestond om ijzer en koper te bewerken. [ADV N, WVO 133]

onrecht en leed, sociale distincties – die De Pillecyn wel opmerkte – irrelevant waren geworden en er een algemeen gevoel van solidariteit of kameraadschap heerste.

De materiële bronnen nuanceren dit idealistisch beeld van solidariteit echter. Het gedifferentieerd aanbod van producten bestendigde immers de sociale distincties tussen de geïnterneerden, en weerlegt het argument dat voortkomt uit de egodocumenten dat de gedeelde ervaring in de kampen gelijkstond aan een sociale nivellering en een daaruit voortvloeiend gevoel van absolute solidariteit.

Het toont bovenal aan hoe materiële bronnen niet simpelweg als een aanvulling voor de geschreven documenten moeten dienen. Integendeel, door in het onderzoek de bronnen een prominente plaats te gunnen, kunnen ze bepaalde vanzelfsprekendheden van de geschreven bronnen in twijfel trekken. De objecten geven daarenboven een andere inkijk in de sociale complexiteit van de interneringscentra, en stellen ons in staat om ze niet vanuit een

geïsoleerde blik te benaderen, maar als onderdeel van een sociaal netwerk te karakteriseren. De illustere lamp is daardoor een perfecte metafoer geworden voor het belang van de materiële bronnen in het onderzoek naar het dagelijkse leven in de kampen: ze heeft ons immers in staat gesteld om nieuw licht te schijnen op het onderzoek. [KASPER SWERTS]

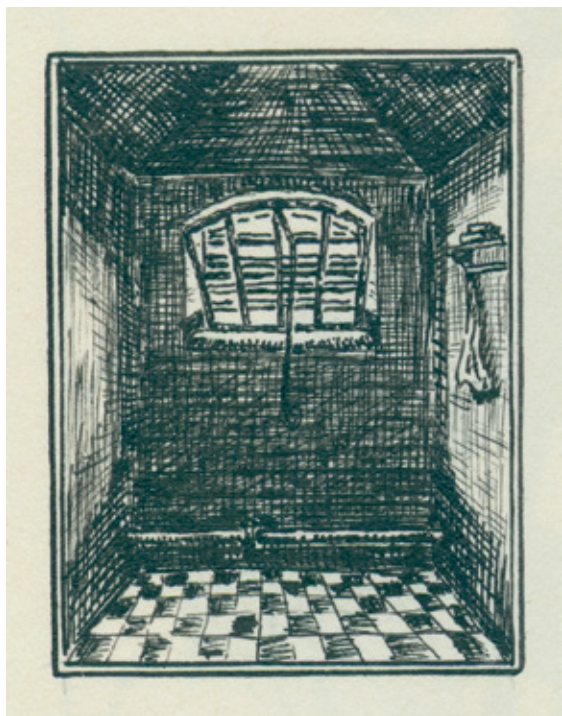
Bronnen bij deze bijdrage:
BE ADVN AC843 Archief Walter Peeters; BE ADVN AC861 Archief Magda Haegens D13030(2/1); G. Carr, *Engraving and Embroidering Emotions Upon the Material Culture of Internment*, in: A. Myers & G. Moshenska (ed.), *Archaeologies of Internment*, New York, 2011, pp. 129-145; S. Crawford, K. Ulmschneider & J. Elsner, *Ark of Civilization: Refugee Scholars and Oxford University, 1930-1945*, Oxford, 2017; N. Durbach, *Comforts, Clubs, and the Casino: Food and the Perpetuation of the British Class System in First World War Civilian Internment Camps*, in: *Journal of Social History*, 2018; H. Grevers, *Van landverraders tot goede vaderlanders. De opsluiting van collaborateurs in Nederland en België, 1944-1950*, Amsterdam, 2013; A. Myers & G. Moshenska, *Archaeologies of Internment. One World Archaeology*, New York, 2011; G. Riello, *Things that shape history: Material culture and historical narratives*, in: Harvey (ed.), *History and Material Culture*, London, 2009, pp. 24-46; M. Stibbe, *Enemy Aliens, Deportees, Refugees: Internment Practices in the Habsburg Empire, 1914-1918*, in: *Journal of Modern European History*, 12, 2014, no. 4, pp. 479-99.

Een potje met deksel uit hout vervaardigd. Houtbewerking was een vaak voorkomende activiteit in de interneringscentra, en werd onder meer door de Dienst voor Wederopvoeding, Reclassering en Voogdij als cursus aangeboden om jonge gedetineerden voor te bereiden op een job na hun vrijlating. [ADV N, WVO 1299]

IN DE ETHER Radio Sint-Gillis

De gevangenis van Sint-Gillis interneerde na de Tweede Wereldoorlog een ettelijk aantal kopstukken en leiders uit de collaborerende Vlaams-nationale beweging. Deze gevangenen leefden in een cellulair regime waarbij ze éénmaal per dag de cel mochten verlaten voor een wandeling op de binnenkoer. Het gemeenschapsleven binnen de gevangenis-muren dat moest zorgen voor de nodige ontspanning was hier in de beginjaren zo goed als onbestaande. De infrastructuur van het gebouw, maar ook het tekort aan financiële middelen en de rol van de overheid en de directie droegen hiertoe bij. Tot 1947 zochten gevangenen hun amusement en verzetje in de bibliotheek. Het was een

verzameling boeken die gaandeweg werd uitgebreid met het privébezit van de gedetineerden. Abonnementen op tijdschriften en dagbladen werden niet toegestaan. De enige groepsactiviteit waar gedetineerden aan konden deelnemen, was het zangkoor. Van knutselen, tekenen, muziek maken of toneel spelen, was aanvankelijk geen sprake.

Met de oprichting van de DWRV of de Dienst voor Wederopvoeding, Reclasherij en Voogdij in november 1946 veranderde over heel Vlaanderen geleidelijk aan de overheidsvisie op ontspanning binnen de internerings-

centra. Amusement werd vanaf dan gezien als een onderdeel van het heropvoedingsproces. Het gaf de nodige afleiding en bracht de geest tot rust. Ontspanningsmomenten werden hierna hoofdzakelijk georganiseerd door de geïnterneerden zelf. In de gevangenis van Sint-Gillis kwam de vrijetijdsbesteding met mondjesmaat op gang. Ook het gevangenisregime bleek immers wat soepeler te zijn geworden: voor het eerst werden er kranten en wetenschappelijke of literaire weekbladen toegelaten. Toch

“Car s’il faut nourrir les esprits, il faut aussi détendre; et le rire et la bonne humeur, à condition qu’ils soient sains, font plus pour la restauration spirituelle et morale d’un homme, que la tristesse et l’ennui.” Hanssens, directeur DWRV. Tekening uit het poëziealbum van A. Willem, interneringscentrum Hemiksem, 1948. [ADV N, D244(3)]

B. Peleman vormde samen met O. Daem en F. De Pillecyn de kernredactie van Radio Sint-Gillis. Tekening van J. Vermeire, 1948. [ADV N, VB2696]

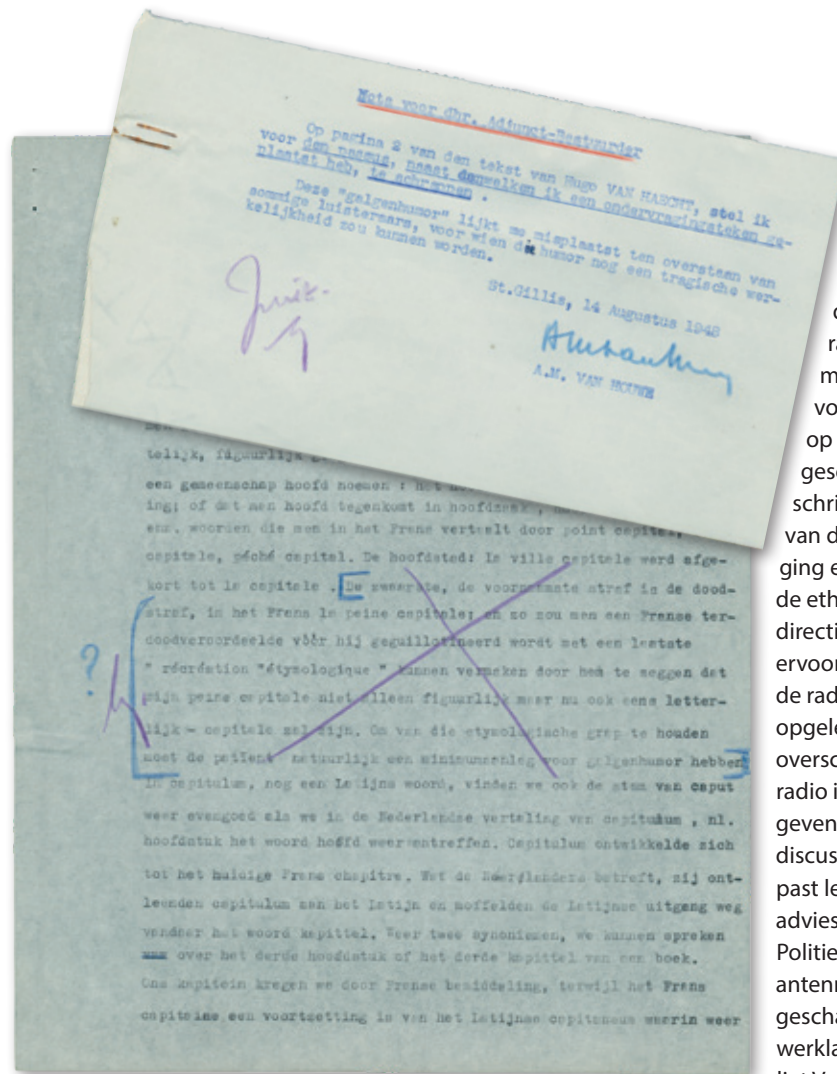
bouwde de gevangenisdirectie de nodige voorzichtigheid in. Zo werden satirische en humoristische bladen verboden, aanstootgevende artikels weggeknipt en politieke voordrachten niet toegestaan. De directie was van mening dat *“men het hoofd van de gedetineerden best niet op hol liet slaan”* en wilde een vijandige groepsgeest ten stelligste vermijden.

Bij de start van iets nieuws

De groepsactiviteiten in de gevangenis van Sint-Gillis schakelden pas in het voorjaar van 1947 in een tweede versnelling met de oprichting van een radiodienst. Radio Sint-Gillis was voor de gedetineerden een nieuwe vrijetijdsbesteding. Met de hulp van de directie en het personeel werd een van de cellen omgebouwd tot een radio-

studio. De radio-installatie, die volledig werd bekostigd door de gedetineerden, voorzag in iedere cel een luidspreker of een koptelefoon waardoor gevangenen konden luisteren naar programma's van het NIR, Hilversum en de BBC. Vrij snel groeide onder enkele gedetineerden het idee om eigen radioprogramma's te maken. De initiatiefnemers stelden verschillende programma's samen en begonnen vanaf april 1947, gecombineerd met radioprogramma's op antenne, te presenteren. De uitzendingen liepen uitsluitend overdag tussen 11.00 uur 's ochtends en 21.00 uur 's avonds, met een drie uur durende onderbreking tijdens de middag. Enkel op zondag speelde de radio onafgebroken een hele dag door. Bij de radiodienst werkten twee afzonderlijke redacties: een Nederlandstalige en een Franstalige. Elke redactie was verantwoordelijk voor haar eigen programma's. Toch was er onderling soms ook sprake van uitwisseling vooral dan wanneer de radiomakers Nederlandse en Franse taalcursussen verzorgden. Beide talen kregen evenveel zendtijd. Nederlands en Frans werden dagelijks afgewisseld.

De organisatie van Radio Sint-Gillis werd door de directie toevertrouwd aan gevangene Andreas Van Houwe, jurist, voormalig

De adjunct-bestuurder A. Van Houwe suggereerde om de passage over de guillotinet te schrappen. Het gedeelte zou namelijk te expliciet het begrip van de dood centraal stellen wat een demoraliserende invloed kon hebben op de gevangenen. Ook thema's zoals vals spelen of erotiek werden sowieso vermeden. [ADVN, D8781(4/1)]

lid van de VNV-commissie Rechtswezen en schoonzoon van professor Frans Daels. In zijn functie als adjunct-bestuurder was hij

verantwoordelijk voor de centrale administratie van de radio-uitzendingen. Concreet waakte hij over de inhoud van iedere radio-rubriek. Programma's werden bijgevolg volledig uitgeschreven op papier en grondig gescreend. Enkel na een schriftelijke toestemming van de adjunct-bestuurder ging een radioprogramma in de ether. In overleg met de directie zorgde Van Houwe ervoor dat de inhoud van de radioprogramma's de opgelegde grenzen niet overschreed. Zo mocht de radio in geen geval aanleiding geven tot politiek-filosofische discussies. Passages die ongepast leken, werden op zijn advies geschrapt of herwerkt. Politieke programma's op antenne werden integraal uitgeschakeld. Voor de praktische werklast van de radiodienst liet Van Houwe zich assisteren

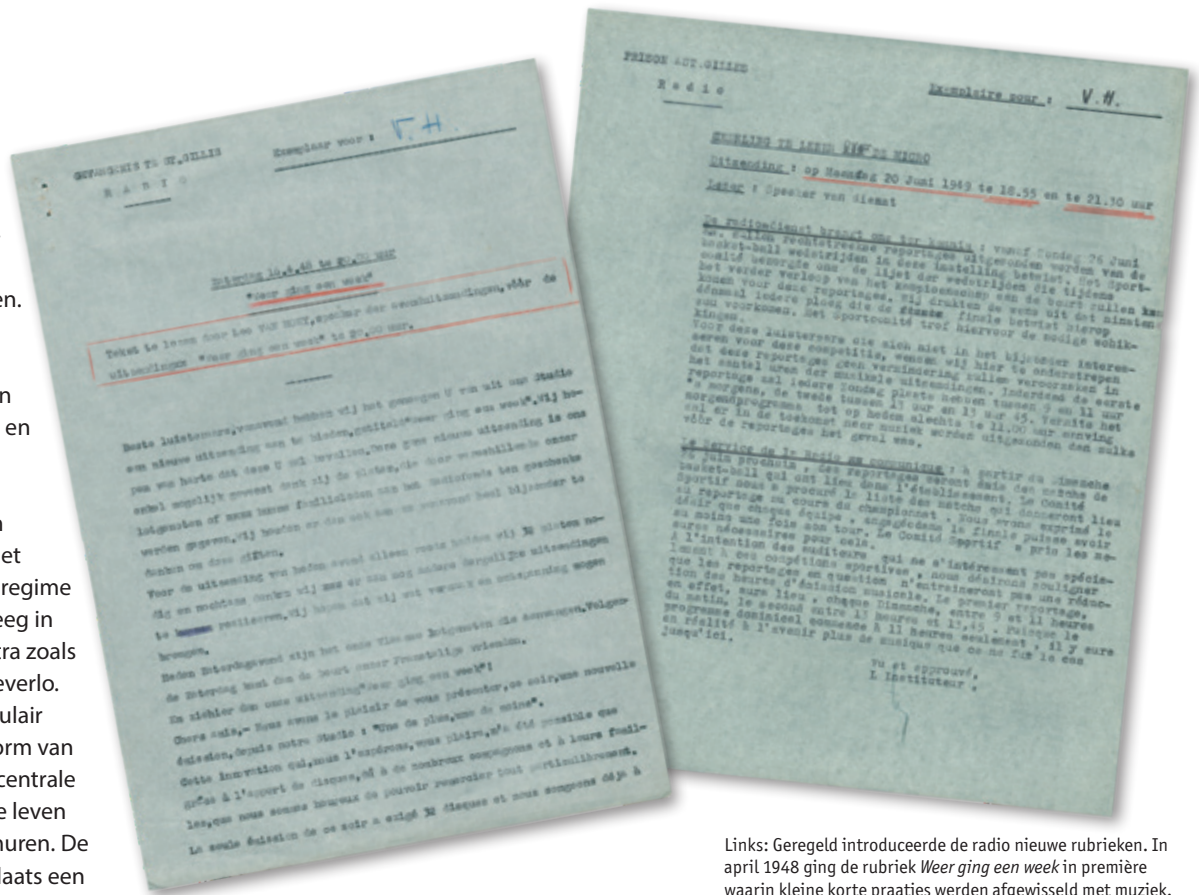
door medegevangene Verhelst. De man, zijn compagnon en manusje-van-alles, werd de onderwijzer genoemd en bemande het bureau van de radiodienst. Verhelst stond Van Houwe bij als er uitgeschreven radioprogramma's moesten worden nagelezen, hij stelde dienstmededelingen samen, schreef taalcursisten in en verzorgde de radio- en tijdschriftenabonnementen.

te koop aangeboden. Het geld uit de verkoop gebruikte men onder meer om minder-bedeelde celgenoten een extraatje te bezorgen. Ook het internerings-tijdschrift *Opbouw* werd door de gevangenen van Sint-Gillis samengesteld en geredigeerd.

Radio Sint-Gillis was een uniek medium binnen het naoorlogse penitentiair regime dat al snel navolging kreeg in andere interneringscentra zoals die van Zwartberg en Beverlo. Wat het concept zo populair maakte, was dat deze vorm van vrijetijdsbesteding een centrale rol speelde in het sociale leven binnen de gevangeniswanden. De radio was in de eerste plaats een gemeenschapsactiviteit die diende om gevangenen te engageren en tegelijkertijd te vermaken. Begrippen als samenhang en solidariteit stonden hierbij centraal. Daarnaast had de radio tot doel bij te dragen aan de heropvoeding en zelfredzaamheid van de gevangenen. Zijn educatieve rol was niet te onderschatten. Maar de radio was evenzeer een praktisch instrument in het leven van de gevangenen en diende om berichtgeving die iedereen aanbelangde eenvoudig te verspreiden. Kortom, de radio oversteeg als het ware het kleurloze en monotone bestaan in de afzonderlijke cellen.

Archief Radio Sint-Gillis

Sinds 1997 bewaart het ADVN het archief van Andreas Van Houwe en Godelieve Daels. Het omvat grotendeels de papieren die voortkomen uit de werking van Radio Sint-Gillis over een periode van twee jaar (april 1947-juli 1949). Zo vindt men er onder meer de wekelijkse programmaoverzichten, de uitgeschreven teksten van elke radiorubriek en verscheidene dossiers met betrekking tot de oprichting en de organisatie van de Sociale Dienst. Het archief biedt een kleine inkijk op het gemeenschapsleven in de gevangenis in het algemeen. **[SOPHIE GYSELINCK]**

Links: Geregeld introduceerde de radio nieuwe rubrieken. In april 1948 ging de rubriek *Weer ging een week* in première waarin kleine korte praatjes werden afgewisseld met muziek. **[ADVN, D8784(1)]**

Rechts: De radio was meer dan vrijetijdsbesteding alleen. Het instrument werd door de Sociale Dienst frequent ingezet om praktische mededelingen onder de gevangenen te verspreiden. **[ADVN, D8788(2)]**

Bronnen bij deze bijdrage: BE ADVN AC 362 Archief Andreas Van Houwe en Godelieve Daels D8781-8788; *Opbouw* (1947-1949); H. Grevers, *Van landverraders tot goede vaderlanders. De opsluiting van collaborateurs in Nederland en België*, Amsterdam, 2013; E. Bruyneel, *Dagboek achter tralies. De evolutie van het Belgische gevangenisregime tussen 1944 en 1950*, Merksplas, 2006; A. Dingemans, *Het dagelijks leven in gevangenis en interneringscentra. 1944-1950: twee getuigenissen over de Begijnenstraat, Sint-Gillis, Het Klein Kasteeltje en de Geniekazerne*, Leuven, 1995 (onuitgegeven scriptie); B. Debode, *Repressie: epuratie en penitentiair regime tussen 1945 en 1950*, Leuven, 1996 (onuitgegeven scriptie)

GROEPSGEVOEL OP MUURKRANTENPAPIER

Handbal en heidense rituelen in het interneringskamp van Merksplas

Fluitsignaal. Veertien kerels draven onder luid gejoel van het publiek over het handbalterrein van Gebouw II. Ze dribbelen, combineren en proberen de bal met een raketsnelheid tegen de netten van de vijand te jagen. We schrijven 7 mei 1950 in het interneringskamp van Merksplas. De spanning in de handbalcompetitie bereikt stilaan haar hoogtepunt. De mannen van Paviljoen E, die met hun krijgshaftige eerste ploeg De Pandoeren over een titelkandidaat beschikken, zijn massaal naar het terrein getrokken om hun kameraden naar de overwinning te schreeuwen.

Dat is zo ongeveer de toon waarmee het gebeuren nadien zal worden beschreven door een zekere Sidron Laenen. Ook hij bevindt zich in dit publiek van gestrafte collaborateurs en hij volgt de wedstrijd aandachtig. Volgende week zal zijn verslag verschijnen in de muurkrant van Paviljoen E, het project waar Laenen samen met enkele medewerkers al een vijftal maanden aan werkt en dat hij inzet als een instrument om zijn paviljoen vorm te geven als een kleine, maar hechte volksgemeenschap.

"Kameraden, het woord is aan u!"

Enkele van Laenens muurkranten zijn bewaard gebleven en werden ondergebracht in het ADVN. Concreet gaat het over 24 lange, rechthoekige stroken papier, die op een centrale plek in het kamp aan de muur werden geprikt en de geïnterneerden onderhielden met levendig geschreven sportverslagen, aankondigingen van culturele activiteiten, kleurrijke cartoons en

satirisch bedoelde advertenties. Dit efficiënte medium voor kleine gemeenschappen zou door Oostfrontstrijders zijn meegebracht uit Rusland en was in meerdere interneringskampen in zwang. Ook Sidron Laenen geloofde in het potentieel van muurkranten om de onderlinge verbondenheid in Paviljoen E te bevorderen. Vermoedelijk begin 1950 lanceerde hij een oproep om medewerkers te werven voor zijn 'Schijnwerper':

*"Schijnwerper – Stelt zich tot doel, in wekelijkse publicaties, het leven en de gebeurtenissen in Paviljoen E weer te geven en te belichten. Dit kan slechts worden bereikt met de hulp van alle kameraden. Schijnwerper richt zich dan ook tot alle literatoren, dichters, romanciers, journalisten, tekenaars, schilders, graveerders, boetseerders, technici en wijsgeren van paviljoen E en vraagt om hun medewerking. (...)
Kameraden, het woord is aan u!"*

De ambitie om van Schijnwerper een communicatiemiddel voor de hele gemeenschap te maken blijkt vooral uit de prominente plaats die de populaire sportwedstrijden in de muurkrant kregen toebedeeld. In

Muurkrant waarin de gebruikelijke verslaggevers 'Eli' en 'Roskam' de krachten bundelden om in smeugige bewoordingen een match van hun handbalploeg De Pandoeren te beschrijven. [ADV.N, VMU.4]

UITSLAGEN DER WEDSTRIJDEN van Zaterdag 6 en Zondag 7 Mei 1950

HANDBAL	
OKAPI - OSTARA 5-12	JUPITER-PANDOEREN 8-5
BASKETBAL	
E - D 31-5	
VOLLEYBALL	
E - G 3-1	

Het is een verheugend feit dat de sportactiviteit in ons Paviljoen de laatste tijd een verjongingskuur heeft ondergaan.

Inderdaad, sinds ons Paaslor-nooi en vooral sinds de verplichte morgengymnastiek, blijken zelfs de stramske spieren opnieuw hun jeugdige veerkracht weergevonden te hebben. 't Mag een werkelijk record genoemd worden dat ons Paviljoen met ingelatsterkte van slechts 69 man, 3 handbalploegen, 2 basketbalploegen en 1 volleybalploeg op Tuelti kan brengen. Zaterdag debuteerde Okapi met een match tegen Ostara van Pau.G. Onze mannen hebben 'n dappere wedstrijd gespeeld, maar overmocht verplettert heldenmoed en we mogen zeggen dat ze het voor de eerste keer goed afgebracht hebben. Voor spelers die na maanden rust opnieuw optreden, mogen we vrouwen niet te veel eisen. De basketballers der eerste ploeg zorgden voor 'n schitterende overwinning op D. De cijfers 31-5 bewijzen dat de aanvallers ruim gedoeld hebben en dat de verdediging haar man slond.

Onderjussen gaven de Volleyballers een flinke afstraffing aan de ploeg van Pau.G, maar naar 't schijnt moet in onze ploeg een zekere speler, sinds lang niet meer geschoren, zich ontpopt hebben als een heuige opschep-per.

De Zaterdag namiddag werd dan besloten met een handbalwedstrijd van onze Veteranen tegen de Griffie. De uitslag 6-6 pleit echter niet in ons voordeel, want de jeugdige Veteranen van de voorlinie hebben veel kansen verkeken. Terwijl 't Hans 'n echte revelatie was en bewees dat hij beter de bal kan hanteren dan het arbitersluitje, leed de Henri een beetje te veel aan "hoogheidswaan". Zondag had, op 't terrein van gebouw II, de grote derby plaats tussen de Pandoeren en Jupiter. Wij kunnen niet anders dan onze jongens van de A-ploeg hartelijk gelukwensen met hun prachtprestatie.

Het "Kampes" was snediger dan poel. Onze backs hielden stand tegen de stormloop der vijandelijke voorlinie en Stan-de-drukker had blijkbaar besloten zich deze keereens niet te "drukken". Onze aanvallinie was in den beginne onweerslaanbaar. Spijtig genoeg was dit niet meer het geval op het einde der match. Wij hebben ons de luxe gepermiteerd om naar de oorzaak hiervan te zoeken en zijn lol de overtuiging gekomen dat, om een overwinning te behalen, de spelers der voorlinie volgende puntjes niet uit het oog mogen verliezen:

1^e Te stralvrij in de voormiddag, maakt dromerig blind en bevoor-dert het kudde-instinct met als lrieslig gevolg in 'n handbalmatch: het in 't ije werpen der ballen, het naast de bal grijpen, het samen-troepen, enz.

2^e Handballers grijpen beter naar de zuigles of de jopspeen dan naar de sigaret zo zij geen adem willen lekort komen. Dit weze hoofdzakelijk gezegd voor de jonge speler der voorlinie.

3^e Overloftig vet schaadt de prestatie van een sportman. Met het in acht nemen dezer beschouwingen denken wij volgende maal, onze A-ploeg een glansrijke overwinning te zien behalen.

Eli - Roskam

Sport. HANDBAL.

Excelsior - Ostara 7-7

Onze Excelsiorploeg heeft Zondag maar 1 punt mee naar huis gebracht. We hadden nochtans gedacht, dat onze jongens de naam van hun ploeg eer zouden aandoen. Gedurende de eerste speelhelft, was Excelsior overtuigend de meerdere en de prachtscholen van Jan zorgden voor mooie doelen. Harry raasde als een locomotief, van 'teen uiteinde van het veld naar 'andere; maar of dit de juiste loekier is durven we betwijfelen. De tweede speelhelft werd dan ook jalaal en onze legensrevers konden hun achtersland inlopen. We willen niemand de steen werpen maar Excelsior zal zich moeten hersellen van deze inzinking, zo ze nog aanspraak wil maken op de titel.

Okapi-Torino 3-4

Maandag namen de Okapikens het op tegen Torino. Olfhoewel deze ploeg eerste gerangschikt slaaf in de reserve afdeling, traden onze mannen in 'strijdperk met de wase oerfuijing hun vel duur te verkopen. De uitslag 3-4 mag een succes genoemd worden. Lode was de uilblinker in de voorlinie. Enkele weken geleden misle hij nog voldoende zelfzekerheid om een shot op goal te wagen, maar Maandag heeft hij iedereen verwonderd door zijn doordrijvend spel. Doe zo voort, Lode.

Ge hebt "Schallulleke.. tweemaal de bal doen nakijken en dat wil waf zeggen!

In de voorlinie der Okapi's wafteclier niet. Passen en samenspel a.u.b.f

Pandoeren - Stormuogels 7-6

Maandag traden onze Pandoeren weer voltalig op. Iedereen was leveden dat Stan en Leon hun vacantie niet te lang gerekert hadden en dat een koskeloze plezierreis hun vorm, piel geschaad had. We kregen mooi handbal spel te zien. Er werd aan beide zijden vlug en winnig gespeeld. De aanvallen en doelpunten wisselden elkander af, maar onze jongens konden steeds een puntje voor blijven. Stan was flegmatisch zoals altijd, Nand sloer als een pantserwagen, den Djé bijtend als 'n "peperbolleke", Renaat snedig zoals dat een "kapses past, Marc stormend als een orkaan, Leon "letsend" en swilchend dat 'teen lust was, Bert puffend en hijgend onder de last van zijn vel.

Zo zien we onze Pandoeren graag en we zijn zeker dat we met dit machtig zevental een kans hebben om de competitie te winnen.

Eli.

BASKETBALL

Faucons - B₁ 22-5
Optimisten - B₂ 41-12

VOLLEYBALL

E - G 3-2

Naar wij links en rechts oernemen zouden de Faucons, de Optimisten en ook de Volleyballspelers flinke wedstrijden gespeeld hebben. Wij zijn echter zo vrij deze geruchlen als waarde loos en ongegrond te beschemelen. Immers, geen enkel verslag over deze wedstrijden kwam bij de redactie van Schijnwerper binnen. De spelers en supporters dezer ploegen schijnen dus zelf wel overtuigd te zijn dat er niets vermeldenswaard bij hen valt aan te slappen. Of zou er bij hen misschien niemand te vinden zijn, die ook met de pen de kleuren der ploeg kan verdedigen!

Spelers en supporters van Volley en Basket ball, wij wachten op uw antwoord Roskam.

In alle stille is hij, met zijn sloeferken, hier aangekomen. De praatbarak heeft, lol haar spijt, maar weinig over hem vernomen. Men voelt de blik van deze ongekend bekende op zich wegen; dat hield reeds menig "einde van een volgende beweging" legen.

de vorige jaren had Paviljoen E nauwelijks twee handbalploegen kunnen vormen,

maar sinds februari waren de bewoners ontstoken in een heuse sportkoorts: "t Mag een werkelijk record genoemd worden dat ons Paviljoen met 'n getalsterkte van slechts 69 man, 3 handbalploegen, 2 basketballploegen [sic] en 1 volleyballploeg [sic] op 't veld kan brengen."

In de Franstalige versie van de muurkrant, verzorgd door de Franse school bij het kamp, werd er nog aan toegevoegd: "Tant mieux, cela nous fait oublier les soucis inhérents à la vie d'un prisonnier." Met hun geanimeerde wedstrijdverslagen speelden Laenen (pseudoniem: 'Roskam') en zijn medewerker 'Eli' dus handig in op wat waarschijnlijk de belangrijkste vorm van verstrooiing was voor de zich stierlijk vervelende geïnterneerden. De insiders, onderlinge knipoogjes en kwinkslagen waar ieder verslag in grossierde, schiepen een sfeer van vertrouwelijk-

heid en wekten de indruk van een door het hele paviljoen gedeelde ervaring:

"Stan was flegmatisch zoals altijd, Nand stoer als een pantserwagen, den Djé bijtend als 'n "peperbolleke"; Renaat snedig zoals dat een "kapses" past, Marc stormend als een orkaan; Leon "tetsend" en struikelend dat 't een lust was; Bert puffend en hijgend onder de last van zijn vet: zo zien we onze Pandoeren graag en we zijn zeker dat we met dit machtige zevental een kans hebben om de competitie te winnen."

Toch moet voldoende kritisch worden omgesprongen met het door Laenen en zijn medewerkers zo ijverig gecultiveerde groepsgevoel. Het is immers maar de vraag in hoeverre dat groepsgevoel op muurkrantenpapier ook correspondeerde met de dagelijkse realiteit in het paviljoen. Het aantal verslaggevers voor Schijnwerper bleef bijvoorbeeld beperkt tot twee man, wat erop zou kunnen wijzen dat Laenens muurkranten een al bij al matige weerklank vonden bij de andere geïnterneerden. Het had in elk geval als gevolg dat maar een select deel van de wedstrijden uitvoerig werd verslagen. Dit tot frustratie van Laenen, die in een van de cartoons een schrijver liet foeteren: "Moet ik dan alles alleen doen? Ter wille Gods geef mij copij!" Bovendien is de speelse, sportieve insteek van de muurkranten enigszins misleidend en lijkt deze een andere, meer ideologisch georiënteerde agenda te verhullen. Zo nu en dan verraden de overgeleverde edities van Schijnwerper namelijk een diepgeworteld verlangen om bepaalde beladen denkbeelden en gebruiken uit het verleden te conserveren.

Een typische muurkrant met sportverslagen en cartoons: bovenaan ging een schrijver, Laenen wellicht, op de knieën in zijn smeekbede om nieuwe bijdragen voor Schijnwerper. [ADVN, VMU10]

Hulde aan de vruchtbaarheid – en aan de sport

Wanneer verschillende bewoners van Paviljoen E in april 1950 deelnemen aan een paastoernooi en hun wedervaren uitvoerig wordt beschreven in Schijnwerper, maakt de verslaggever 'Roskam', alias Laenen, terloops ook reclame voor een heel ander soort evenement: "Delen wij nog mede dat aan alle deelnemers van het Paastoernooi een Herinnerings-Oorkonde zal worden overhandigd gedurende de feestelijkheden der Meiboomplanting, den 1sten der Bloemaand a.s." De traditie van de Meiboomplanting vindt haar oorsprong in de heidense Germaanse en Westslavische cultuur en werd tijdens de jaren 1930 en 1940 gretig hernomen in nationaalsocialistische middens.

Dat Sidron Laenen, veroordeeld wegens hulp aan de vijand en verklipping, een leidende rol speelt in de organisatie van zo'n Meiboomplanting in Merksplas, hoeft niet al te hard te verbazen. Laenen is immers ook als vertegenwoordiger betrokken bij *Opbouw*, het tijdschrift van de bekende schrijver Filip De Pillecyn en andere gevangenen van Sint-Gillis, waarin met grote regelmaat naar Vlaamse folklore of volkscultuur wordt verwezen. Een dergelijke mythische verbeelding van de volksidentiteit is de bezieler van Schijnwerper duidelijk niet ongenegen. Zo zal Laenen de Meiboomplanting inleiden met een gloedvolle speech, waarin hij zich van een lang uitgesponnen vruchtbaarheidsretoriek bedient: "het volk heeft gedanst en gejubeld (...) Die hulde heeft de Zon-God behaagd, want sindsdien is hij gestadig weergekeerd naar zijn kinderen

uit de Noorderlanden, en hij bevruchtte Moeder Aarde en schonk leven en zegen. En 't volk, in zijn dankbaar gemoed, heeft offers gebracht."

Diezelfde heidense cultus zullen de geïnterneerden van Paviljoen E nu dus in ere herstellen door zich een avond lang te wijden aan vendelzwaaien en allerlei volksdansen. Laenen hamert erop dat het om dansen gaat "die een gans volk verenigde[n] om (...) de symbolen van de scheppende levenskracht weer te geven; om gezamenlijk te jubelen over de gemeenschappelijke vreugde".

De volksgemeenschap: daar is het Laenen voor alles om te doen en Paviljoen E in het interneringscentrum Merksplas ziet hij als de geknipte context om een dergelijke gemeenschap tot stand te brengen. Een dikke maand later kondigt Schijnwerper opnieuw een heidens volksfeest aan, het Sint-Jansvuur, en ook dan zal Laenen zijn kameraden bij aanvang aan hun mythische Germaanse volksaard herinneren.

Bovenaan: de epische huldiging van een gedisciplineerde atleet. Onderaan: een volksdans rond de meiboom. [ADVN, VMU1]

SPORT

Wanneer wij de balans opmaken van het Paastoernooi, gedurende twee lange weken in ons Paviljoen gehouden zijn wij zo gelukkig onze rekening met een batig saldo te kunnen afsluiten.

De gekende sportliefver zorgde natuurlijk voor een hele hoop

"Rode Kentieproducten", tot welke categorie de bloedneuzen, schrammen en builen, in't bijzonder van de Kden. "Dubbele Meter", "Ai-Ai" en "Tets-Tets", behoren, evenals de Vesuvius-uitbarsting op het been van onze oudste mededinger Piet-de-Wijze.

Dat de sport de zin voor humor bevordert, leerde ons het feit, dat Piet-de-Wijze het sportveld verliet onder het zacht geneurie van het gekende wijzje: "Jan, brouwerszoon, heeft ne broebel op zijn been...."

Wij zouden gaarne de sportprestatie van elk speler afzonderlijk onder de loupe nemen. Plaatsgebrek weerhoudt ons echter; helaas! Laten wij er ons toe beperken hen gezamenlijk geluk te wensen voor wat zij ons ten beste hebben gegeven.

Voor de supporters: hiernevens de einduitslagen.

Delen wij nog mede dat aan alle deelnemers van het Paastoernooi een Herinnerings-Oorkonde zal worden overhandigd gedurende de feestelijkheden der Meiboomplanting, den 1sten der Bloemaand a.s.

ROSKAM

WIST GIJ OOK

Het woord **Mei** etymologisch verband houdt met het woord **maius**, op zijn beurt afkomstig van het Latijnse **magnus**, dat groot betekent en waarin de idee van de groei, het groter worden, besloten ligt.

De **Meis**, een soort witte haring is, die rond het einde van April, begin Mei, de rivieren opzweemt om erkuil te schieten; dat in sommige gedeelten van het land - zo in het land van Waas en in Klein Brabant - de meis door de verzamelde dorpsjeugd wordt achternagezet om hem als trofee in de Meiboom te hangen.

Het **Meiveld** de plaats is, waar de Franken in de maand Mei, hun volksvergadering hielden.

De **mei op het dak steken**: wanneer de laatste hand werd gelegd aan de bouw van een nieuw huis, rechtstreeks in verband staat met de Meifeesten onzer voorvaderen; en deze uitdrukking in het algemeen wordt gebruikt om aan te duiden dat een werk, van gelijk welke aard, zijn voltooiing nadert.

KENT GIJ DE VOLKSGEZEGDEN

- "In Mei leggen alle vogeltjes een ei.."
- "Een natte Mei geeft boter in de wei.."
- "Mei nat, veel koren in het vat.."

Bovenwiser

Het interessante is nu dat die ideologisch sterk beladen component van de gemeenschapsvorming binnen paviljoen E voor Laenen en enkele gelijkgestemden niet noodzakelijk haaks hoefde te staan op de frivole sportijver die zich er tegelijkertijd aan het ontwikkelen was. Integendeel: net de muurkranten en hun aandacht voor het sportieve hadden bij vlagen veel weg van een voorzichtige poging om het dagelijkse amusement in het interneringskamp te verzoenen met het ideologische verlangen naar een strijdbare, onbuigzame volksidentiteit. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de soms wel erg epische sportverslagen (*"Onze backs hielden stand tegen de stormloop der vijandelijke voorlinie"*; *"De tweede speelhelft luidde een ware zonnwende in: het was de overwinning van het licht op de duisternis"*), uit de luchtig verwoorde waarschuwingen voor een slappe levensstijl en hun kwalijke gevolgen voor het handbalspel of uit de tekening van een stoere Tiel-figuur met twee basketballen. Maar het mooiste voorbeeld is wel de apotheose van de Meiboomplanting, die een plechtige hulding van alle sporters inhield. In de als altijd hooggestemde taal van Sidron Laenen klonk dat zo: *"Sinds de zon is weergekeerd, heeft een ware sportfurie de bewoners van 't Paviljoen E.*

Een Tiel Uilenspiegel-achtige figuur die het startsein geeft aan de sporters. [ADV, VMU15]

aangegrepen. Oud en jong is op het marsveld verschenen om in heroïsche gevechten blij te geven van hun moed, hun kracht en durf. Aan de moedige deelnemers dezer Volley-, Hand- en Basketballwedstrijden wordt 'n Herinnerings-oorkonde uitgereikt."

Opnieuw is het goed om bij dit alles de spanning tussen het discours van Laenen en de dagelijkse realiteit voor een overgroot deel van de geïnterneerden niet uit het oog te verliezen. Dat in de interneringskampen een onverbreekbaar groepsgevoel overheerst zou hebben, is een van de centrale elementen in de (literaire) beeldvorming van de interneringstijd door leden van een culturele elite zoals Lambert Swerts of de eerdergenoemde De Pillecyn. Over hoe representatief Laenens gemeenschapsretoriek was voor de werkelijkheid in het kamp kunnen we alleen speculeren. Waren de heidense feesten werkelijk de massale volksgebeurens die Laenen er in zijn speeches van wilde maken? Wellicht ging slechts een kleine fractie van het paviljoen mee in zijn voorstelling van de zaken, waarin weinig verschil lijkt te bestaan tussen een levendig partijtje handbal en heidense rituelen.

[ARAGORN FUHRMANN]

Bronnen in deze bijdrage: Archief Sidron Laenen – Albertina Saenen (BE ADVN AC52); Muurkranten Merksplas (BE ADVN VMU1-VMU21, VMUB1-VMUB3); L. Swerts, *Dagboek van een zware tijd. Repressiejaren 1944-1950*, Antwerpen, 1968; H. Grevers, *Van landverraders tot goede vaderlanders. De opsluiting van collaborateurs in Nederland en België*, Amsterdam, 2013; F. Reider, *Geschiedenis van de SS in beeld*, Antwerpen, 1985; A. Sax, *Voor Vlaanderen, volk en Führer. De motivatie en het wereldbeeld van Vlaamse collaborateurs tijdens de Tweede Wereldoorlog 1940-1945*, Antwerpen, 2012; E. Valgaerts & L. Machiels, *De Keltische erfenis. Riten en symbolen in het volksgeloof*, Gent, 1992.

REPRESSIE-ERFGOED ALS CONTROVERSIEEL ERFGOED

Een stage in het kader van de Master-na-master Archivistiek in het academiejaar 2017-2018 vormde de aanleiding om controversieel erfgoed onder de loep te nemen. De stage paste in de bredere aandacht van het ADVN voor de omgang met 'moeilijk erfgoed'. De erfgoedgemeenschap van het ADVN vormt immers archief dat ethische, juridische en archivistische vragen opwerpt, zoals de archieven rond de collaboratie tijdens en repressie na de Tweede Wereldoorlog, negationisme, racisme en extreemrechts. Een doordachte en bewuste behandeling is hierbij essentieel en zowel de beleidskeuzes als de archiefpraktijk moeten goed onderbouwd worden. Na een algemene inleiding over de problematiek volgt hier een reflectie over het aanwenden van archieven met betrekking tot de repressie in de publiekswerking.

Controversieel

Om te komen tot goede beleidskeuzes en aanbevelenswaardige archiefpraktijken (op het vlak van verwerving, beschrijving, raadpleegbaarheid en publiekswerking), moet het gebruikte terminologische kader op punt staan. Dit vormde meteen een eerste uitdaging. In de weinige literatuur over het onderwerp bestaat immers geen consensus over de te hanteren begrippen. Verschillende auteurs hanteren verschillende termen, vaak zonder de keuzes te kaderen of te verantwoorden. Enkele voorbeelden zijn donker erfgoed (Roel Daenen), *difficult heritage* (Reeves en Logan), *dissonant heritage* (Turnbridge en Ashworth) en erfkwaad (Frijhoff). Geen van deze begrippen leek optimaal te zijn om de cluster van archieven met betrekking tot de repressie, racisme, collaboratie, negationisme en extreemrechts te overkoepelen. Het ADVN was ook zoekende en zag het belang in van een gemotiveerd begrippenkader. Uiteindelijk viel de keuze op controversiële archieven. Deze term vat de problematiek en is tegelijk flexibel, duidelijk en minder normerend en geladen dan bovenstaande begrippen.

Niet enkel het terminologisch kader, maar ook de theoretisch-filosofische onderbouwing is van groot belang om de stap te kunnen zetten naar de archiefpraktijk. Er zijn immers enkele concepten, principes, bedenkingen en vragen die de omgang met de controversiële archieven ondersteunen en sturen.

Archiefdiversiteit is hierbij een eerste belangrijk principe. De laatste decennia is onder meer onder invloed van postmoderne denkers een kritische blik op de archivistische theorie en praktijk geworpen. Een van de vaststellingen was het ontbreken van bepaalde maatschappelijke stemmen in onze archieven, met een pleidooi voor meer diverse en inclusievere collecties

Omgaan met en openbaar maken van privacygevoelige historische informatie is (voor de publiekswerker) soms als dansen op een slappe koord. [ADV N, AC837 en VFE135/8]

als logische vervolgstap. Archiefdiensten worden aangespoord om in de collectie die ze verwerven en beheren een zo breed mogelijke representatie te vormen van de erfgoedgemeenschap die ze

documenteert en de stemmen die aan bod komen zoveel mogelijk te diversifiëren. Controversiële standpunten, personen, organisaties en gebeurtenissen mogen hierbij niet uit het oog verloren worden. De gelaagdheid en diversiteit van de maatschappij in het algemeen en van de erfgoedgemeenschap in het bijzonder moeten zichtbaar zijn in de archieven, ook als het gaat om antidemocratische overtuigingen, discriminerende of kwetsende uitingen en buiten de wet gestelde meningen, zoals bijvoorbeeld archieven die negationistische denkbeelden bevatten.

Het principe van de archiefdiversiteit hangt nauw samen met de debatten in de bredere erfgoedsector over de reikwijdte van het begrip erfgoed en de noodzaak om voorbij de gemeenschapsvormende narratieven te kijken. De erfgoedsector mag geen nostalgiemachine zijn en moet oog hebben voor zeer uiteenlopende maatschappelijke fenomenen, evoluties, gebeurtenissen en actoren. Het controversiële zegt veel over een maatschappij en de archieven van de betrokken actoren kunnen de samenleving veel leren over deze fenomenen.

De verbreding van het perspectief in de cultureel-erfgoedsector betreft wel netelige en actuele vraagstukken in de werking. Dit plaatst de sector voor enkele uitdagingen, zoals mogelijk onbegrip, consternatie, polemiek, ingewikkelde samenwerkingsverbanden en mogelijke ongewenste associaties. Deze uitdagingen mogen evenwel niet uit de weg gegaan worden. Het inzetten van repressie-erfgoed in de publiekswerking van het ADVN toont dit aan.

Onverwerkt verleden

De publiekswerking is de meest zichtbare tak van de archiefpraktijk en een essentieel instrument voor de valorisering van archieven. Het is een van de belangrijkste manieren om de gedocumenteerde erfgoedgemeenschap te tonen en om de naambekendheid van de archiefdienst te verhogen. Weloverwogen beslissingen zijn dan ook noodzakelijk. Het inzetten van controversiële archieven heeft voor- en nadelen, die in overweging genomen moeten worden. Een voordeel is bijvoorbeeld de grote interesse in dergelijke spraakmakende onderwerpen en het navenante publieksbereik. Een nadeel is bijvoorbeeld dat andere collectieonderdelen hierdoor misschien

minder aandacht krijgen en het beeld van de erfgoedgemeenschap te veel gelijkgesteld wordt met de controversiële aspecten. Een gedoseerde aanpak met oog voor de diversiteit van de collectie en de erfgoedgemeenschap is dan ook aanbevelenswaardig. Een heimelijke omgang met bepaalde aspecten van de erfgoedgemeenschap valt af te raden, maar men dient toch bij elk project kritisch de mogelijkheden en problemen te verkennen.

Bij het inzetten van het repressie-erfgoed in de publiekswerking zijn de mogelijkheden legio. Ten eerste zijn de collaboratie tijdens en de repressie na de Tweede Wereldoorlog belangrijk in de geschiedenis van de erfgoedgemeenschap van

Een onderzoek naar de gevoelswereld (en trauma's) van twee generaties in collaboratiefamilies gebeurde door Koen Aerts en mondde uit in de documentairereeks *Kinderen van de Collaboratie*. [© Joost Jansen]

het ADVN. Een aanzienlijk deel van de ADVN-collectie handelt dan ook over dit onderwerp. Ten tweede is er een brede en grote belangstelling voor het onderwerp, zoals ook bleek uit het succes van de Canvas-reeks *Kinderen van de Collaboratie*. Ten derde is de publieke omgang met het onderwerp nog steeds problematisch te noemen. Het debat wordt vaak polariserend en polemisch gevoerd, zonder de nodige nuance en kennis en met de nodige ontsporingen als gevolg. De historiek van de collaboratie tijdens en de repressie na de Tweede Wereldoorlog wordt dan ook getypeerd als een onverwerkt verleden, onder andere door socioloog Luc Huyse.

Open archieven

Dit zou een archiefdienst ertoe aan kunnen zetten om de problematiek niet in de publiekswerking te integreren, om zo zelf buiten schot te blijven en geen reputatieschade op te lopen door verhitte debatten en verwijtende standpunten. Het tegenovergestelde kan echter ook beweerd worden. De archieven rond een pijnlijk en gevoelig verleden zijn immers belangrijk voor de maatschappelijke verwerking en verzoening. Een open omgang bevordert de kennisverspreiding en zorgt ervoor dat de verhalen, feiten, interpretaties, ervaringen en academische inzichten breed gedeeld en besproken worden. Gesloten archieven, daarentegen, resulteren vaak in gesloten herinneringsgemeenschappen waar mythevorming frequent voorkomt en de kennis te vaak mondeling en zonder staving wordt overgedragen. De getuigenissen en verhalen die aanwezig zijn in de archieven kunnen, ondanks het feit dat het bewaarde niet objectief is en ook slechts een selectie van een groter geheel betreft, bijdragen tot een meer genuanceerd publiek debat. Zo ook als het gaat over de repressieperiode.

Repressieherdenking met tentoonstelling van herinneringen

Hekalo laat zich niet doodzwijgen

Lokeren

Tenmiddelen van het feestgedruis naar aanleiding van vijftig jaar bevrijding heeft zondag nog een tweede herdenking plaats. Zonder uitbundige feestvreugde maar in seriniteit en zelfs met een bittere maasmak komen de oudgedienden uit de Vlaamse Beweging samen en terug te denken aan de naoorlogse periode, de repressie die ook in Lokeren minder fraaie kantjes kende. Van pestertijding, verkachting tot moord. Maar de herdenking is er niet om die verhalen op te rakelen. Wel betreurt Hekalo (Hechtenings Kamp Lokeren) dat de bevrijdingsfeesten geen woord reppen over de periode 1944 tot 1947.

Het Duitse bezettingsleger bouwde achter het kerthof een kamp met de bedoeling daar de Britse krijgsgevangenen in onder te brengen. Engeland liet zich echter niet onder de voet lopen en het concentratiekamp werd een gevangenis voor weerspannige boeren en smokkelaars. Er stonden een tiestal bouwen en stenen barakken die elk tot 400 gevangenen konden bevatten.

Na de bevrijding gebruikte de Witte Brigade de gebouwen onder zogenoemde collaborateurs in onder te brengen. Maar daar liep het behoorlijk mis. Er werden blanke aashoudingsformulieren verspreid waardoor om het even

wie kon worden opgepakt.

"Vlaams en Katholiek zijn was voldoende," vertelt Dirk Van Den Berghe die de bezoeker is van de jaarlijkse herdenking.

Het gevangenis van Lokeren fungeerde als doorgangskamp in afwachting van de rechter zou beslissen. Zo zaten heel wat professoren en schrijvers uit het ganse land tijdelijk vast in Lokeren. De gebroeders De Polleijn bijvoorbeeld, Valère De Pauw, Lieske Tettein en nog tal van andere, bezakend uit de Vlaamse Beweging.

Voorzitter zijn van het lokale Davidfonds was toen een misdaad zodat zelfs heel wat oorzakende Lokerenrs zoals apostelkerk Jacobs en notaris Van Winckel werken tot maanden opgesloten werden in de primitieve barakken.

De opgesloten hadden vaak een culturele achtergrond en dat verklaart waarom zoveel gedichten, tekeningen en schriftelijke sculpturen werden vervaardigd. Vooral die laatste zijn de blikvanger tijdens de tentoonstelling die Hekalo zondag organiseert.

Uit oepelopen en het hoort van de buiten werden beelden en sieraden gesneden. Tekeningen vertellen over het leven in het kamp en tonen hoe het eruit zag. Want van het hechteningskamp is niets overleefd gebleven.

Samen met het TAK (jeude Hekalo) wil voor het behoud van de laatste stenen barak om daar het archief en de kunstwerken in te bewaren. Maar in 1967 besliste de gemeenteraad ook die laatste herdenking te sloepen. Alles wat met het hechtenings-

Dirk Van Den Berghe met een van de tentoongestelde werken.

D-Foto: Eddy Van Ranst

kamp te maken heeft, is nu bewaard bij Dirk Van Den Berghe, steeds actief binnen de Vlaamse Beweging en cabine van het verwerpen Vlaams Huis in de Stationsstraat.

Dit jaar bestaat de herdenking uit een eucharistieviering om 11.30u in de Patenskerk in de Luikstraat. Tot 17u is in de zaal naast de kerst de tentoonstelling van de in gevangenschap gemaakte kunstwerken te bezichtigen. Alhoewel het om een jaarlijkse herdenking gaat is de tentoonstelling toch telkens anders. Elk jaar groeit de collectie. Oud ge-

Jarenlang verzamelde Dirk Van den Berghe erfgoed afkomstig uit het interneringskamp van Lokeren. Hij was de bezieler en voorzitter van het herdenkingscomité Hekalo dat jaarlijks een misviering hield. De verzameling van Van de Berghe werd in 2009 ondergebracht in het ADVN. [ADVN, AC837]

Het integreren van het erfgoed uit de repressieperiode in de publiekswerking kan het debat aanzwengelen, mensen sensibiliseren en het bewustzijn vergroten. Ook is het de aangewezen methode om de bestaande discrepantie tussen de populaire en wetenschappelijke visies op dit onderwerp te verkleinen. De vertaalslag van het vele historische onderzoek naar het grote publiek is een moeilijke oefening en het blijvend creëren van publieksproducten kan hiertoe een belangrijke bijdrage leveren. Tegelijkertijd zorgt dit vele wetenschappelijke onderzoek ervoor dat het ADVN bij een dergelijk product kan rekenen op een grote voorraad aan genuanceerde en onderbouwde standpunten om zo een genuanceerd en serieus verhaal te brengen, iets waar dit onderwerp nood aan heeft. Bovendien kan een archiefdienst zijn maatschappelijke rol spelen door op

basis van het erfgoed het debat te faciliteren, zelfs als dit op het scherpst van de snede gebeurt. Het is namelijk op dergelijke momenten dat beelden bijgestuurd kunnen worden, onder andere door rond het erfgoed historici en experten aan het woord te laten. Een polemiek is in veel gevallen een opportuniteit voor de historici om in de publieke ruimte het woord te nemen en gehoord te worden. Een groot deel van de samenleving is hiervoor ontvankelijk.

Een laatste voordeel dat aandacht verdient is de symbolische betekenis van een open omgang met archieven. Zo toont het een bereidheid tot debat en gewetensonderzoek en voorkomt het vermoedens of gevoelens van verheimelijking. Open archieven zetten de toon voor de manier waarop een samenleving omgaat met een controversiële geschiedenis. In de archiefsector is dit standpunt gemeengoed bij casussen rond dictatoriale en mensenrechten schendende regimes, maar voor de repressie geldt dit volgens mij zeker ook.

Vorbereiding troef

Dit wil echter niet zeggen dat er aan de integratie in de publiekswerking en de bredere archiefpraktijk alleen maar voordelen verbonden zijn. Er zijn namelijk ook enkele niet te negeren uitdagingen. Zo is er de mogelijkheid tot polemiek en polarisering, wat onwenselijk is voor een collectiebeherende instelling. Het kan de organisatie namelijk in een slecht daglicht stellen en reputatieschade opleveren. Bovendien kan het de relatie met de brede maatschappij en de archiefvormer of erfgoedgemeenschap vertroebelen. De verwachtingen liggen ver uiteen, waardoor het moeilijk is om beide partijen tevreden te stellen.

Een goede voorbereiding en sterke beleidskaders zijn daarom essentieel. Een beleidsdocument dat het organisatorisch bewustzijn en de argumentatie in de verf zet is aanbevelenswaardig en kan in geval van consternatie ter verwijzing en verantwoording aangewend

**Restant van hechteniskamp
bedreigd door slopershamer**

Herinnering aan repressie
**Vlaams-nationalisten tegen
afbraak hechteniskamp**

Jarenlang strede instanties en politici uit Vlaams-nationale middens voor het (fysiek) behoud van het kamp van Lokeren. Vandaag wordt de herinnering aan het kamp op allerlei manieren in stand gehouden: een informatieplaat aan de voormalige toegang van het kamp, het boek van B. Zroska en het vele erfgoed dat wordt bewaard. [ADVN, VFA11832/1 en AC837]

worden. Hier kan men wijzen op de legitimerende archiefprincipes, maar ook op het feit dat een archiefdienst de ideeën zelf niet wil verspreiden, maar een getuigenis af wil leveren van bepaalde ideeën, verhalen en gebeurtenissen. Idealiter stelt de archiefdienst ook een communicatieplan op om in geval van polemiek duidelijke standpunten in te nemen en te verkondigen. **[JENS BERTELS]**

Bronnen bij deze bijdrage:

K. Benedict, *Ethics and the Archival Profession: Introduction and Case Studies*, Chicago, 2003; M. Caldera & K. Neal, *Through the Archival Looking Glass: A Reader on Diversity and Inclusion*, Chicago, 2014; T. Cook, Fashionable Nonsense or Professional Rebirth: Postmodernism and the Practice of Archives, in: *Archivaria*, 51, 2001, pp. 14-35; S. Dhondt & L. Huyse, *Onverwerkt verleden: collaboratie en repressie in België*, Leuven, 1994; R. Daenen, *Toelichting bij de verhouding tussen cultureel-erfgoedwerking en geschiedschrijving*, Brussel, 2009; W. Frijhoff, *Dynamisch erfgoed*, Amsterdam, 2007; G. Janssens, Kan archief de wereld redden? Archieven: het hart van de democratische samenleving, in: *Bibliotheek- & archiefgids*, 82, 2006, pp. 15-21; W. Logan & K. Reeves, *Places of Pain and Shame: dealing with 'difficult heritage'*, London, 2009; M. Van De Kamp, *Afgeschermd geheugen*, Amsterdam, 2016 (Onuitgegeven scriptie); F.-J. Verdoodt (red.), *Voorwaarts maar niet vergeten. Acta van de studiedag op 9 juni 2001 in het Vlaams Parlement over collaboratie en repressie*, Gent, 2001.

GEMAAKT ACHTER PRIKKELDRAAD

Controversieel erfgoed in het OOG

Vanaf zondag 28 april stelt het ADVN zijn uitzonderlijke collectie tentoon van repressie-erfgoed afkomstig uit interneringscentra van na de Tweede Wereldoorlog. Het betreft een kleurrijke verzameling van allerlei kunstwerken, dagboeken en gebruiksvoorwerpen, vervaardigd door mensen die verdacht werden van collaboratie en werden

opgesloten in gevangenissen en daartoe bestemde kampen.

De vele creaties die tijdens het gevangenschap het licht zagen, dienden in de eerste plaats om verveling en isolement te doorbreken. Het dagelijks schrijven, dichten, schetsen of componeren zorgde voor

ontspanning en werkte enigszins therapeutisch. Ook onderling bedachten de gevangenen uiteenlopende activiteiten om de tijd te verdrijven zoals sport en spel, radio maken en toneelspel. De heropvoeding van de gevangenen en het gemeenschapsregime zorgden voor een ongeziene artistieke productie in alle interneringscentra.

De expo toont een enorme variëteit aan erfgoed: egodocumenten, schetsen, tekeningen, schilderijen, cartoons, muurkranten, gedichten, toneelstukken, liederen, radioprogramma's, houtsneden en allerlei snuisterijen. Deze unieke objecten gunnen ons een blik op het leven en de vrijetijdsbesteding achter prikkeldraad.

Tekening van R. De Wolf uit poëziealbum van O. Mortier, kamp van Lokeren, 1945. [ADV, D15555(3/1)]

Expo

De tentoonstelling opent op zondag 28 april 2019 (tijdens Erfgoeddag), van 10 tot 17u.

Na de opening is de expo enkel te bezoeken tijdens weekdagen, van maandag tot vrijdag van 9 tot 16u. De expo is gesloten tijdens het weekend en feestdagen.

Groepsbezoek kan enkel op afspraak.

De tentoonstelling loopt tot eind september 2019

Lezing

Het ADVN organiseert op donderdagavond 16 mei een studiemoment met enkele historici en experts ter zake. Helen Grevers geeft een overzicht van het cultureel tijdverdrijf in de interneringscentra van na WOII en Kasper Swerts gaat dieper in op de materiële cultuur die in deze centra tot stand kwam.

Een meer uitgebreid programma volgt langs onze website en nieuwsbrief.

Wie de avond graag wil bijwonen, kan zich inschrijven langs publiekswerking@advn.be

Laat het verleden niet verloren gaan

Iedereen kan participeren om het verleden in kaart te brengen en opnieuw onder de aandacht te brengen. Wil u graag meehelpen erfgoed te beschermen en verhalen of herinneringen veilig te stellen voor de toekomst? Of wenst u graag uw verleden te delen met het publiek? Participeer dan aan ons project. Uw persoonlijke verhalen of uw objecten uit de interneringscentra van na de Tweede Wereldoorlog interesseren ons. Erfgoed groot en klein verdient een veilig onderkomen.

Neem contact op met het ADVN langs: publiekswerking@advn.be.

ADV N

ARCHIEF VOOR NATIONALE BEWEGINGEN

Lange Leemstraat 26 2018 Antwerpen

[T] +32 [0]3-225 18 37

[E] info@advn.be

[W] www.advn.be